

EL-MÜNKİZÜ MİNE'D-DALÂL

Hucetü'l-İslâm İmâm-ı Gazâlî

Ebû Hâmid Muhammed eş-Şâfiî

rahmetüllahi aleyh

(ö. 505/1111)

1 - GİRİŞ

Bismillâhirrahmânirrahîm

Her kitâbın ve makâlenin başında, kendisine hamd ile başlanan Allahü teâlâyâ hamd ederim. Risâlet ve nübüvvet sahibi Muhammed Mustafâyâ "sallallahü aleyhi ve sellem", âline ve eshâbına "rıdvânullahi teâlâ aleyhim ecma'în" salât ve selâm olsun!

Ey din kardeşim! Benden ilmlerin gâyesini ve sırlarını, mezheblerin insanı helâke götürenlerini ve özelliklerini açıklamamı istedin. Birbirine zıt olan çeşidli fırkaların ve yolların arasından hakkı bulup, ortaya çıkarmak için çektiğim sıkıntıları, taklîdden kurtulup, doğru i'tikâda nasıl ulaştığımı bildirmemi istedin.

Önce kelâm ilminden fâidelendiğim noktaları, ikinci olarak hakîkate ulaşmakta, sadece ma'sûm kabul ettikleri imâmlarını taklîd etmeyi kâfi gören ehl-i ta'limin (İsmâ'îliyye, bâtınıyye fırkasının) yollarını nasıl bulduğumu soruyorsun. Üçüncü olarak da, hakîr ve hafîf gördüğüm felsefecilerin yollarını soruyorsun. Netîce olarak tesavvuf yolunu beğenip, kabul ettiğimi, tesavvuf ehlinin sözlerini ve hâllerini incelediğimde, öğrendiğim hakîkatlerin bende bıraktığı intibâları soruyorsun.

Yine Bağdâd'da pekçok talebeye ders verip, ilmi yaymakda iken, bundan niçin vazgeçtiğimi, uzun bir aradan sonra Nişâbur'a dönüp, tekrar ilm öğretmeğe başlamamın sebebini açıklamamı istedin.

Bunları sormakdaki samîmiyyetine inanarak, arzûnu yerine getirmek için cevâbını yazıyorum. Bu husûsda Allahü teâlâdan yardım diler, ona tevekkül ederim. Muvaffak etmesi için düâ ederim. Ona sığınarak derim ki:

Allahü teâlâ sizi doğru yolda bulunmağa, muvaffak etsin. Hakîkate boyun eğmenizi kolaylaştırsın. İnsanların, çeşidli din ve milletlerde bulunuşu ve bir ümmetin çeşidli fırkalara ayrılması, bir çok insanın içinde boğulduğu derin bir denizdir. Çok az insan bu denizde boğulmaktan kurtulmuştur. Her fırka, kendinin doğru yolda olduğunu zan eder. [Mü'minûn sûresi 53.cü] Âyet-i kerîmesinde meâlen: (Her fırka kendi din ve mezhebine güveniyor, hak olduğuna inanıyor) buyuruldu. Bütün sözleri hakîkat olan ve Peygamberlerin en üstünü olan Resûlullah "sallallahü aleyhi ve sellem", kendi ümmetinin de fırkalara ayrılacağını bildirmiş ve (Ümmetim yetmişüç

fırkaya ayrılacaktır. Bunlardan yalnız bir fırka kurtulacak) buyurmuşdur. Peygamber efendimizin haberverdiği gibi oldu. [Eshâb-ı kirâm, kurtulan fırkanın kimler olduğunu sorunca, Peygamber efendimiz, (Cehennemden kurtulan fırka, benim ve eshâbımın gittiği yolda gidenlerdir) buyurdu. Resûlullahın "sallallahü aleyhi ve sellem" buyurduğu gibi oldu.]

Gençliğimin ilkyıllarından yaniyirmi yaşımdan önceki bülûğ çağıma yakın bir zamandan beri ki, hep bu derin denizin dalgalarıyla mücâdele ediyordum. Cesâretle derinliklerine dalıyordum. Her dürlü karmaşık mes'elelerle uğraşıyordum. Bütün güçlükleri yenmeye çalışıyor, her uçuruma atlıyordum. Her fırkanın i'tikâdını inceliyor, mezhebine âit sırları ortaya çıkarmaya uğraşıyordum. Hangisinin hak, hangisinin bâtil, hangisinin Resûlullahın "sallallahü aleyhi ve sellem" sünnetine uygun ve hangisinin bid'at üzerine kurulmuş olduğunu öğrenmeye çalışıyordum. Şimdi elli yaşımı geçmiş bulunuyorum.

Bâtınîliğin bütün gizliliklerine varıncaya kadar inceledim. Zâhiriyyeye mensûb olanların tuttuğu yolun neden ibâret olduğunu araştırdım. Her felsefecinin felsefesinin iç yüzünü araştırdım. Her kelâmcının sözünü ve mücâdelesinin netîcesini anlamak için gayret etdim. Bir tesavvuf ehlinin kalb temizliğine nasıl ulaştığının sırrını anlamaya çalıştım. Bir âbidin çok ibâdet etmesinin ona ne sağladığını araştırdım. Allahü teâlâyâ inanmayan bir zındığın, bu inkâra cür'et etmesinin sebebini inceledim.

Gençliğimin ilk yıllarından beri, hakîkatleri kavramaya çok arzûlu olmam, yaratılışımdan gelen bir âdetimdir. Bu benim elimde değildir. Allahü teâlânın bana ihsân ettiği bir hâldir. Bu sâyede, i'tikâdda taklîdden kurtuldum. Çocukluğumda örf ve âdete dayanan akîdeden sıyrıldım. Çünkü, hıristiyan çocuklarının hıristiyan, yehûdî çocuklarının yehûdî, müslimân çocuklarının da müslimân olduğunu gördüm. Resûlullah "sallallahü aleyhi ve sellem" bir hadîs-i şerîfde, (Bütün çocuklar müslimânlığa uygun ve elverişli olarak dünyaya gelir. Bunları, sonra anaları, babaları hıristiyan, yehûdî ve mecûsî yapar) buyurdu.

Asıl yaratılışın hakîkatini ve anneyi, babayı, hocayı taklîd etmekle elde edilen akîdelerin, inançların esâsını araştırmayı istedim. Bu taklîd ile inanmanın başlangıcı telkîn ile idi. Telkîn ile başlayan bu taklîdleri birbirinden ayırmak için, içime bir arzû düştü. Hâlbuki bunların hangisinin hak, hangisinin bâtil olduğu husûsunda ihtilâşar vardı. Bunu nasıl yapabilirim diye düşündüm. Dedim ki, benim asl arzûm, işlerin hakîkatini bilmektir. O hâlde, önce ilmin hakîkatini bilmem lâzımdır. Öyleyse ilmin hakîkati nedir? Nihayet ilmin hakîkati bana şöyle zâhir oldu. Yakîni sağlayan ilm öyle bir ilmdir ki, onunla bilinen şeyler açıkca anlaşılır. Aslâ şüphe kalmaz. O ilimde yanlışlık ve hatâ bulunmaz. Kalp böyle bir ihtimâle imkân bulamaz. Hatâdan emîn olmak için, ilm öyle kuvvetli olmalıdır ki, birisi bu ilmin bâtil olduğunu iddia etse, davasının doğruluğunu isbât için taşı altın, değneği yılan hâline getirse, bu durum o ilme sâhib olan kimseyi aslâ şüpheyeye düşürmez. Ben on sayısının üç sayısından büyük olduğunu bildiğim hâlde, birisi üç sayısı on sayısından büyüktür. Bu sözüme inanman için, değneği yılan hâline getireceğim dese, bunu yapsa, ben de görsem, bu sebeple

bilgimde bir şüphe meydana gelmez. Ancak o kimsenin bu işi nasıl yaptığına şaşarım.

Daha sonra anladım ki, bu şekilde kesin olarak bilmediğim ilme güvenilmez. Fiek ve şüphe bulunan ilm, kesin ilm (ilm-i yakîn) değildir.

2 - SAFSATAYA GİRİŞ VE İLMLERİ RED EDİŞİM

Sonra bilgilerimi inceledim. Kendimde duyu organlarımla elde ettiğim, delîle muhtâc olmayan açık bilgilerden (on sayısı üç sayısından büyüktür gibi) başka güvenilecek kesin bilgi bulamadım. Ümitsizliğe düşdüm. Kendi kendime dedim ki: Duyu organlarıyla anlaşılabilir ve açık olan bilgilerden başka müşkülleri çözecek başka bir vâsıtâ kalmadı. O hâlde önce bu bilgileri inceleyip, sağlamlık derecelerini anlamalıyım. Böylece duyu organlarına güvenim, açık bilinen bilgilerdeyanılmaktan emîn oluşum ve taklîde dayanan eski bilgilerime güvenim gibi midir. Yoksa pekçok kimsenin şüphe götüren ve isbâtı gerektiren bilgileri gibi midir. Bunların hangisi olduğunu sağlam bir şekilde öğrenmem gerekirdi. Bu sebeple, duyu organlarıyla bilinen vezarûriyât, yani açıkça bilinen bilgiler üzerinde gâyet ciddî bir şekilde düşünmeye başladım. Kendimi bu bilgiler husûsunda şüpheye düşürmenin mümkün olup, olmayacağını araştırdım.

Duyu organları ile elde ettiğim bilgiler hakkında şüphelerim artıp, bunlarla da hatâ yapmanın mümkün olduğu kanâ'atine vardım. Devâmlı artan şüphelerim üzerine, kendi kendime dedim ki: Duyu organlarının en kuvvetlisi gözdür. Göz, gölgenin durduğuna, hiç hareket etmediğine hüküm verir. Hâlbuki bir müddet tecrîbeden sonra, gölgenin hareket ettiği anlaşılır. Gölgenin hareketi fark edilecek şekilde olmayıp, yavaş yavaştır. Öyle ki, hareketsiz kaldığı hiçbir an yoktur. Yine göz, yıldızları bir altın lira büyüklüğünde görür. Hâlbuki astronomi ve hendese ilmleri ile, o yıldızın, üzerinde yaşadığımız dünyadan daha büyük olduğu anlaşılır. Göz yanıldığı gibi, diğer duyu organları da yanılır. Duyu organlarının kendi bilgilerine göre verdikleri hükümlerin yanlış olduğunu, akl, savunmaya imkân bırakmayacak şekilde gösterir. Bunun üzerine, artık duyu organlarına da güvenim sarsıldı. Son derece açık olan aklî ilmlerden başka bir şeye güvenim kalmadı. On sayısı, üç sayısından büyüktür. Bir şey hem var, hem yok ve bir şey hem hâdis, yani sonradan var olan, hem de kadîm, başlangıcı olmayan olamaz. Her aklın tereddütsüz kabul edeceği husûslarda olduğu gibi, aklî ilmlere güvenilir, dedim. Buna cevap olarak mahsûsât, yani duyu organları dedi ki: Aklî ilmlere nasıl güvenebilirsiniz. Hâlbuki bundan önce duyu organlarına güveniyordun. Akl hâkimi geldi, bizim yanılabilirliğimizi söyleyip, bizi yalanladı. Eğer akl olmasaydı, sen devâmlı olarak ve isrârla bizi tasdîk edecekdin. Şimdi muhtemeldir ki, aklın da ötesinde bir başka hâkim vardır. O ortaya çıkarsa, aklın duyu organlarını yalanladığı gibi, o da aklın yanıldığını söyler. Aklın yanıldığını söyleyecek böyle bir hâkimi bilmemen, onun yok olduğunu göstermez.

Bu cevap karşısında nefsim durakladı. Sonra, verdiği şüpheyi kuvvetlendirmek için, şöyle dedi: Görmez misin ki, uykuda iken, rüyada bazı şeyleri görüyorsun. Bir takım hâlleri hayal ediyorsun. Onların hakikat olduğunu kabul ediyorsun. Uykuda iken, rüyada gördüklerin hakkında bir şüpheye düşmüyorsun. Fekat uyanınca, rüyada

inandığın şeylerin hiçbirinin aslı olmadığını anlıyorsun. O hâlde, aklın ile anlayıp, inandığın bilgilerin, sadece içinde bulunduğun hâl sebebiyle sana doğru gibi gelmiş olmadığını nereden biliyorsun. Mümkündür ki, sende başka hâl meydana gelir de, rüyada gördüğünü uyanınca kabul etmediğin gibi, aklınla anladığın şeylerin de aslı olmayan bir takım hayaller olduğunun farkına varırsın. Yahut da, sana gelecek olan bu hâl, tesavvuf ehlinin hâli gibi olabilir. Zîrâ, tesavvuf ehli, "Biz istigrak hâlinde [manevî hâllere dalınca], duyu organlarının tesirinden kurtulup, akl ile anlaşılamiyan hâlleri müşâhede ederiz (görürüz)," demişlerdir. Belki bu hâl ölüm hâli de olabilir. Zîrâ, Resûlullah "sallallahü aleyhi ve sellem", (İnsanlar uykudadırlar, ölünce uyanırlar) buyurdu. Kesin olarak bellidir ki, dünya hayatı, âhirete nisbetle bir uyku gibidir. İnsan öldüğü zaman, dünyada göremediği birtakım şeyler ona zâhir olur. O hâlde iken ona şöyle hitâb edilir: (Bu günden gaşetde idin. Şimdi senden perdeni açdık, artık bugün gözün keskindir.) (Kaf sûresi, 22.ci âyet-i kerîmesinin meâli.)

Bu vesveseler kalbimde yer etdi. Bundan kurtulmak için, bir çâre aradım. Fekat, mümkün olmadı. Çünkü bu vesveseleri ancak delîl ile giderebilirdim. Delîl de ancak apaçık anlaşılabilir bilgiler olabilirdi. Bu bilgiler, sağlam olmayınca, onlara güvenilmeyince, delîl olarak kabul edilemezdi. Bu hâlden kurtulmak mümkün olmadı. İki ay kadar devâm etdi. Safsata yoluna kapılmışımdım. Fekat bundan kimseye bahsetmiyordum. Nihayet Allahü teâlâ, beni bu hâlden kurtardı. Eski hâlime döndüm. Zarûriyyâtın, yani delîle muhtâc olmayan açık bilgilerin güvenilirliğine emîn oldum. Bu hâle, delîller vâsıtasıyla ulaşmadım. Bu, Allahü teâlânın kalbime ihsân ettiği bir nûr ile oldu. Bu nûr, pek çok ilmin kaynağıdır. Hakîkate ulaşmanın sadece delîller ile olduğunu zan edenler, Allahü teâlânın geniş rahmetini daraltmış olurlar. Âyet-i kerîmede meâlen buyuruldu ki: (Allah, kimi hidâyete erdirmek dilerse, onun göğsünü islâma açar, gönlüne genişlik verir...) (En'âm sûresi 25). Bu âyet-i kerîmede geçen açma ve genişletme manasındaki "şerh" kelimesinden murâdın ne olduğu Resûlullah'a "sallallahü aleyhi ve sellem" sorulunca: (O, Allahü teâlânın kalbe akıttığı bir nûrdur) buyurdu. Bunun alâmeti nedir diye sorulunca da: (Fânî olan dünyadan yüz çevirip, ebedî vatan olan âhirete yönelmektir) buyurdu.

Resûlullah "sallallahü aleyhi ve sellem" bir başka hadîs-i şerîfnde, bu nûr ile alâkalı olarak şöyle buyurdu: (Allahü teâlâ kullarını karanlık içinde yarattı. Sonra da onların üzerine kendi nûrundan serpdı.)

Yani Allahü teâlâ, insanları ve cinleri, tabi'atlarını, zulmetli nefs-i emmârenin hoşlanılmayacak hâlleri altında yarattı. Sonra, üzerlerine ma'rifet ve hidâyete nûru yaydı.

İşte hakîkatlere kavuşmayı bu nûrdan aramak lâzımdır. Bu nûr, zaman zaman, Allahü teâlânın kereminden fıskırır. Buna kavuşmak için, dikkatli olmak lâzımdır. Nitekim, Resûlullah "sallallahü aleyhi ve sellem", (Hayatınızın bazı günlerinde Rabbinizin lutşarı zuhûr eder, onlara kavuşmak için, dikkatli ve uyanık olun) buyurdu.

Bunları anlatmaktan maksad, hakîkatı aramakda çok gayretli olmanın, hatta araştırılması îcâb etmiyen şeylere varıncaya kadar uzanan ciddî bir çalışmanın

lüzûmunu göstermekdir. Şüphesiz ki, çok olan şeyleri araştırmakîcâb etmez. Çünkü onlar, hâzırdır. Apaçık olan şeyler araştırılınca, onlar kaybolur, gizlenir. Bir kimse, araştırılması îcâb etmiyen şeyleri araştırdı diye, araştırılmasıîcâb eden şeyleri araştırmakda kusur etmekle suçlanamaz.

3- HAKÎKATI ARAYANLARIN KISMLARI

Allahü teâlâ, lutfü ve keremi ile, beni hakîkat olmadığı hâlde hakîkat gibi görünen şeylere i'tibâr etmek hastalığından kurtardı. Böylece, hakîkati arayanların dört kısma ayrıldığını gördüm.

1- Kelâm âlimleri: Bunlar, rey, yani düşünerek elde edilen hükm ve istidlâl, yani delîl ile anlamaya sâhib olduklarını iddia ederler.

2- Bâtînîler: Bunlar, hakîkatin ma'sûm bir imâmın ta'lîmi ile, yani bildirmesi ile öğrenilebileceğini, hakîkatı ondan anladıklarını iddia edenlerdir.

3- **Felsefeciler:** Bunlar, mantık ve burhân, yani kesin delîl sahibi olduklarını iddia ederler.

4- Sûfiler: Bunlar, tesavvuf ehli olup, Allahü teâlânın seçilmiş kulları, keşf ve müşâhede sahibi olduklarını söylemişlerdir.

Kendi kendime dedim ki, hakkı arayanlar, bu dört grubun dışında olamazlar. Bu mesleklerin erbâbı, hakîkatı arama yolundadırlar. Eğer, hakîkat bu dört sınıf mensuplarının dışında ise, hakîkate ulaşma ümîdi kalmaz. Taklîdi terk etdikden sonra, tekrar taklîde dönmeye ümîd ve imkân yoktur. Çünkü, taklîdin şartlarından birisi de, taklîdcinin taklîdci olduğunu bilmemesidir. (Taklîdci olduğunun farkında bulunmamasıdır.) Taklîdci olan kimse, taklîdci olduğunu bilirse, onun taklîd bardağı kırılır. Geride kalan parçaları, ateşde eritilip, başka bir kalıba dökülmedikçe, tekrar bardak hâline getirilemez.

Bahsi geçen dört gurubun düşüncelerini ve özelliklerini dikkatle araştırmaya başladım. İlk önce, kelâm ilmini, sonra felsefe yolunu, daha sonra bâtînîlerin ta'lîmâtını, en sonunda da tesavvuf ehlinin yolunu inceledim.

3 - 1 KELÂM İLMİNİN GÂYESİ VE ÖZÜ

Önce kelâm ilmi tahsîline başlayıp, bu ilmi esâslı bir şekilde öğrendim. Bu ilmde mütehasıs olan âlimlerin kitaplarını inceledim. Bu ilme dâir yazmak istediğim kitapları yazdım. Gördüm ki, kelâm ilmi, kendi gâyesini yerine getirmek bakımından kâfi geliyordu. Fekat benim maksadımı yerine getirmiyordu. Çünkü bu ilmin gâyesi, Ehl-i sünnet i'tikâdını muhâfaza etmek, bid'at ehlinin bunu bozmasından korumaktır. Allahü teâlâ, Resûlu Muhammed **aleyhisselâm** vâsıtasıyla doğru i'tikâdı bildirdi. Kur'ân-ı kerîmde ve Resûlullahın "**sallallahü aleyhi ve sellem**" hadîs-i şeriflerinde bildirildiği gibi, kulların dünya ve âhîret se'âdetini sağlayacaktır.

Daha sonra, şeytân bid'at ehline, sünnete muhâlif birtakım vesveseler verdi. Onlar da bu vesveseleri yaydılar. Neredeyse müslimânların doğru i'tikâdını

bozacaklardı. Allahü teâlâ, kelâm âlimlerini yaratdı. Onlar, Ehl-i sünnete muhâlif olan bid'at ehlinin bozuk inanışlarını gâyet güzel bir şekilde ortaya çıkarıp, çürüten, bir âlim zümresi oldular. İşte kelâm ilmi ve kelâm âlimleri böyle meydana geldi.

Kelâm âlimlerinden bir kısmı, Allahü teâlânın kendilerine ihsân ettiği hizmetin kıymetini bildiler. Ehl-i sünnet i'tikâdını iyi müdâfe'a etdiler. Resûlullahın "[sallallahü aleyhi ve sellem](#)" bildirdiği bu i'tikâdı korudular. Tam bir gayretle bid'atlere mâni' oldular. Ancak, bu vazîfeyi yaparken, hasımları tarafından ileri sürülen bazı mukaddemâta (prensablere) dayanarak cevap vermişlerdir. Bunu benimsemelerinin sebebi; yâ taklîdden dolayı, yahut da icmâ-i ümmet veyâ Kur'ân-ı kerîme ve hadîs-i şerifere uygunluğundan dolayıdır. Hasımlarının ileri sürdükleri düşüncelerde birbirine ters düşen şeyleri meydana çıkarmak, kabul ettikleri esâsların ortaya çıkardığı yanlış sonuçlarla onları susdurmak gibi şeylerle meşgûl oldular. Açıkca anlaşılan delîle ihtiyâcı olmayan sözlerden başka sözleri kabul etmeyenler için, bu usûlün fâidesi pek azdır. Bu sebeple kelâm ilmi, beni kâfî derecede tatmîn etmedi. fiikâyetci olduğum derdime çâre olmadı. Evet, kelâm ilmi ortaya çıkdıktan sonra, bu ilmle meşgûl olanlar çoğalınca, bir müddet sonra, birtarafdan sünnet-i seniyyenin müdâfe'asını yaparken, bir tarafdandan da eşyânın hakîkatlerini anlatmağa özendiler. Cevherden, a'razdan ve bunların hükmlerinden bahs etmeğe başladılar. Fekat, bu konu kelâm ilminin gâyesi olmadığından, kelâm ilmi asl gâyesinden uzak kaldı.

Bu sebeple insanlar arasında i'tikâddaki ihtilâşardan doğan şaşkınlık karanlığını ortadan kaldıramadı. Benden başkası için, böyle bir gâye gerçekleşmiş olabilir. Hatta insanlardan bir kısmında böyle bir gâyenin gerçekleşmiş olduğundan şüphe etmem. Fekat, bunun isbâta muhtâc ve açık bilgilerden olmayan bazı noktalarda taklîd ile karışık olduğu da meydândadır. Ben burada kendi hâlimden bahs ediyorum. Gâyem, kelâm ilminden şifâ bulanları kınamak ve onlara i'tirâz değildir. şifâ veren ilâclar, hastalığın farklılığına göre değişir. Nice ilâclar vardır ki, bir hastaya fâideli olurken, diğer bir hastaya zararlı olur.

3 - 2 FELSEFE

Felsefenin gâyesi nedir, kötülen ve kötülenmeyen kısımları hangisidir. [Felsefeciler](#) hangi sözleri ile küfre düşer, hangi sözleriyle küfre düşmezler. Hangi sözlerinde bid'at ehlinden sayılırlar, hangilerinde sayılmazlar. Kendi bâtil sözlerini kabul etdirebilmek için, hak ehlinin sözlerinden kendi sözlerine karıştırdıkları sözler nelerdir. Bu sözlerden halk nasıl nefret etmiştir. Hakîkatlerin sarrafı olanlar, [felsefecilerin](#) sözleri içine karıştırdıkları hâlis gerçeği yanlış ve karışık olandan nasıl ayırt etmişlerdir? Bu husûsları açıklayacağım.

Kelâm ilmini öğrendikten sonra, felsefe bilgilerini incelemeye başladım. İyice anladım ki, bir ilmdeki fesad ve bozukluğu, ancak o ilmi derinlemesine inceleyen kimse anlayabilir. O ilme öyle vâkıf olmalı ki, o ilmin en âliminin ilmüne eşid hâle gelmeli. Hatta onu da geçmelidir. O ilmin ehlinin ulaşamadığı derinlikleri ve tehlikeleri tesbît edebilmelidir. Ancak o zaman o ilmin bozuk olduğuna dâir iddiasının doğru olduğu ortaya çıkar. İslâm âlimlerinden, felsefeyi derinlemesine incelemek için, gayret sarf

edenini görmedim. Kelâm âlimlerinin kitaplarında **felsefecilerin** sözlerini çürütmek için yazılmış olan sözlerde tenâküz ve ehemmiyetsiz ifâdeler vardı. Bunlarla ilmlerin inceliklerine vâkif olduklarını iddia edenler şöyle dursun, a'vâmdan bir kimsenin dahî iknâsı düşünülemez. Nihayet anladım ki, biryolun hakîkatını tam anlamadan onu red etmek, karanlığataş atmak gibidir.

Bu sebeple, hiçbir hocadan yardım talep etmeden, felsefeye âit kitâbları incelemek sûretiyle, ciddî bir çalışmaya sarıldım. Dînî ilmlerde kitap yazmak ve ders vermekten geri kalan vaktleri, felsefeyi incelemeye ayırdım. Hâlbuki, o sıralarda Bağdâdda üçyüz talebeye ders veriyordum. Boş vaktlerimdeki çalışmalarımı Allahü teâlâ beni iki seneden az bir zaman içinde, felsefe bilgilerinin nihayetine ulaştırdı. Bu bilgileri inceleyip, anladıktan sonra, bir seneye yakın üzerinde düşünmeye devâm etdim. Tekrar tekrar inceleyip, derinliklerini ve tehlikelerini araştırdım. Sonunda, felsefedeki hakîkîve hayalîolan yönlere, karışıklıklara, aldatmalara hiçbir şüphe kalmayacak şekilde vâkif oldum.

Şimdi felsefenin ve **felsefecilerin** hikâyesini benden dinle: Onları bir kaç sınıf, bilgilerinin de birkaç kısım hâlinde buldum. Onların eskileri ile sonrakileri arasında, hakîkate uzak ve yakın olmak bakımından büyük farklılıklar bulunmakla berâber, hepsi de küfr ve ilhâd damgasını taşırlar.

3-2-1-FELSEFECİLERİN SINIFLARI VE KÜFR ÜZERE BULUNMALARI

Felsefeciler, firkalarının çeşidi çok olmasına rağmen, üç kısma ayrılırlar.

- 1- Dehriyyûn,
- 2- Tabî'iyûn,
- 3- İlâhiyyûn.

Dehriyyûn: **Felsefecilerin** en eski gurubudur. Kâinâtı idâre eden kudret ve ilm sahibi bir yaratıcının varlığını, yani Allahü teâlâyı inkâr etmekle kalmamışlar, evrenin öteden beri kendiliğinden mevcut olduğunu, canlının menîden, menînin de canlıdan meydana geldiğini, böylece ebedî olarak devâm edeceğini iddia etmişlerdir. Bu kısım **felsefeciler** zındıklardır.

Tabî'iyûn (Tabî'atçılar): Bunlar ekseriyetle tabî'at âleminde, hayvanların ve bitkilerin şaşılacak hâllerinden bahs ederler. Canlıların organlarını inceleyen anatomi ilmiyle çok meşgûl olurlar. Canlıların yaratılışında, Allahü teâlânın kudretini ve eşsiz hikmetini görerek, şaşkınlıklarını gizleyemezler. Herşeyin gâye ve maksadına hâkim, hikmet ve kudret sahibi olan Allahü teâlâyı inanmak mecbûriyyetinde kalırlar. Anatomi ilmiyle canlıların organlarının hayrete düşüren fâidelerini inceleyen herkes, hayvanların yapılarını böyle yaratan Allahü teâlânın insan vücûdunu daha mükemmel yarattığı hakkında kesin bilgiye sâhib olur.

Bu kısım **felsefeciler**, daha çok tabî'atla alâkalı araştırmaya yaptıkları için, hayvânî kuvvetlerin düzgün ve mükemmel olmasında, mîzâcın uygunluk içinde olmasının büyük tesiri bulunduğuna kanâ'at getirdiler. Böylece insandaki idrâk ve akl kuvvetinin,

insanın mîzâcına [tabî'atına, yapısına] bağlı olduğunu zan etdiler. Mîzâcın (tabî'atın, yapısının) bozulmasıyla onun da yok olacağını kabul etdiler. Yok olan şey, bir daha var olamaz dediler. Bu sebeple bunlar, nefis ölür, bir daha dönmez fikrine sâhib oldular ve âhiret yokdur, dediler. Cenneti, Cehennemi, kıyâmeti ve hesâbı inkâr etdiler. İbâdet için sevâb, günâhdan dolayı azap olacağını kabul etmediler. Gemsiz, başı boş kaldılar. Hayvanlar gibi şehvetlere daldılar. Bunlar da zındıkdırlar. Çünkü, îmânın aslı, Allahü teâlâyâ ve âhirete inanmaktır. Her ne kadar Allahü teâlânın varlığına ve sıatlarına inandılarsa da, âhireti inkâr etdiler.

İlâhiyyûn: Bunlar daha sonra gelmiş olan **felsefeciler**dir. Bunlardan biri de **Eflâtûn**un hocası olan **Sokrat**dır. **Eflâtûn** ise, **Aristonun** hocasıdır. **Aristo**, mantık ilmini tertîb ederek, felsefe bilgilerini özetleyip, kolayca istifâde edilir hâle getirmiştir.

İlâhiyyûn kısmında olan **felsefeciler**, dehriyyûn ve tabî'iyûn sınıfından olan **felsefecileri** red etdiler. Onların bozuk fikrlerini, başkalarına söz bırakmayacak şekilde ortaya koymuşlardır. Allahü teâlâ onları birbiriyle çarpıştırdı. Kur'ân-ı kerîmde, Ahzâb sûresi 25.ci âyet-i kerîmesinde, meâlen, (Allah, muhârebe yükünü mü'minlerden kaldırdı...) buyurulduğu gibi, mü'minlerin onları red etmek için uğraşmasına lüzûm kalmadı.

Sonra **Aristo**, **Eflâtûn**un, **Sokratın** ve daha önce yaşamış olan ilâhiyyûn **felsefecilerinin** görüşlerini şiddetle red etdi. Onların hepsinden uzaklaşıp, ayrı bir yol tuttu. Buna rağmen, onların küfr ve bid'at olan bazı fikrlerini kabul etdi. Kendini bu çeşid düşüncelerden kurtaramadı. Bu sebeple hem bunları, hem **İbni Sînâ**, **Fârâbî** ve başkaları gibi, onlara uyan kimseleri tekfir etmek vâcib oldu. Şunu da ilâve edelim ki, **Aristonun** ilmini hiçbir felesof, **İbni Sînâ ve Fârâbî** kadar bize tam nakletmeğe muvaffak olamamıştır. Diğerlerinin nakli hep karışık ve hatâlıdır. Okuyanlar anlayamaz ve zihni karışır. Anlaşılmayan bir şey nasıl red veyâ kabul edilebilir?

İbni Sînânın ve Fârâbînin nakllerine göre, Aristonun bizce ma'lûm olan bütün felsefesi üç kısma ayrılır.

Bir kısmı küfr, bir kısmı bid'atdır. Bir kısmının da inkârı aslâ îcâb etmez. Şimdi bunları açıklayalım:

3-2-2 FELSEFENİN KISMLARI

Felsefî bilgiler, ulaşmak istediğimiz maksada göre altı kısımdır: Riyâziyye, mantık, tabî'iyye, ilâhiyye, siyâsiyye, ahlâk.

1-RİYÂZİYYE

Riyâziyye, matematik, geometri ve astronomi ilmlerinden ibâretedir. Bunların hiçbirinin ne müsbet ne de menfî yönden, dînî mes'elelerle bir alâkası yokdur. Bunlar, akîdelîller ile isbât edilen şeylerdir. Anlaşıp öğrenildikten sonra, inkâra yer kalmaz. Fekat bu ilmlerden iki mahzûrlu durum ortaya çıkmıştır.

Birinci müsibet, bu ilmlerle uğraşan kimse, bunlarda gördüğü incelikleri ve delîlleri hayretle karşılar. Bu sebeple **felsefecilere** karşı takdîr hissi uyanır.

Felsefecilerin bütün ilmleri açık ve kuvvetli delîle dayanmak bakımından bu ilmler gibidir zan eder. Sonra, **felsefecilerin** Allahü teâlâyı inkâr etdiklerini, küfrlerini, ma'neviyâta kıymet vermediklerini, sağdan soldan işitir ve sırf onları taklîd etmek sebebiyle kâfir olur. Kendi kendine, din hak birşey olsaydı, matematik ilminde bu kadar ilm sahibi olan büyük insanlarca ma'lûm olurdu, onlara gizli kalmazdı der. Onların inkârını işitince, dîni inkâr etmenin doğru olduğuna kanâ'at getirir. Başka hiçbir dayanağı olmadığı hâlde, sadece böyle bir düşünce ile doğru yoldan çıkmış nice kimseler gördüm. Onları taklîd ile, doğru yoldan ayrılan bir kimseye:

Bir ilmde mâhir olan kimsenin diğer ilmlerde de mâhir olması îcâb etmez. Fıkıh ve kelâm ilmlerini iyi bilen bir kimsenin, tıp ilminde de mütehasıs olması îcâb etmez. Diğer taraftan, aklî ilmleri bilmeyen bir kimsenin, nahv ilmlerini de bilmediği iddia edilemez. Her ilmin erbâbı vardır ve o ilmde ilerlemiştir. Diğerlerini geçmiştir. Bunlar ba'zan başka ilmlerde câhil durumuna düşerler. Eskilerin matematiğe âit sözleri delîle dayanır. Fekat ilâhiyyâta dâir sözleri tahmîne dayanır. Bunu ancak onunla meşgûl olup, tecrube eden anlar diyerek açıklanılsa,, bunu anlamaz ve kabul etmez. Nefsinin ağır basması, kendini akllı göstermekten hoşlanması ve tenbellik arzûları gibi hâller, o kimseyi bütün ilmlerde **felsefecilere** iyi gözle bakmaya ve bunda isrâr etmeye sevk eder. Bu durum ise, büyük bir felâketdir. Bu sebeple, bu ilmlerle fazla meşgûl olanları men' etmek lâzımdır. Her ne kadar bu ilmlerin din ile alâkası yoksa da, felsefecilerin ilmlerinin başlangıcı olduğu için, **felsefecilerin** uğursuzluğu ve kötülüğü, o kimselere de bulaşır. Bununla fazla meşgûl olanlar arasında dinden çıkmayan, takvâ geminden sıyrılmayan, yanıtakvâdan uzaklaşmıyan pek az kimse vardır.

İkinci musîbet, islâm dîninde samîmî olan kimseler sebebiyle doğmuştur. Bunlar, **felsefecilere** âit bütün ilmleri red etmeyi dîne hizmet saydılar. Böylece, onların bütün ilmlerini red edip, câhil olduklarını iddia etdiler. Hatta onların güneş ve ay tutulması ile alâkalı sözlerini kabul etmediler. Bu iddiaların dîne muhâlif olduğunu söylediler. Câhillere yakışan bu iddiaları, güneşin ve ayın tutulmasını kesin delîllerle bilen kimse işitince, kendi delîlinde şüpheye düşmez. Fekat islâm dîninin kat'î delîlleri tanımadığını, câhillik üzerine kurulduğunu zan eder ve felsefeye karşı sevgisi artar. İslâmiyyetden yüz çevirir. Bu ilmleri red etmekle, islâmiyyete hizmet yaptıklarını zan edenlerin, din aleyhinde işledikleri cinâyet çok büyükdür. İslâmiyyetde bu ilmler hakkında müsbet ve menfî birşey bildirilmemiştir. Bu ilmlerde de dînî mes'elelere dokunacak birşey yoktur.

Resûlullah "sallallahü aleyhi ve sellem" şöyle buyurmuştur: (Ay ve güneş, Allahü teâlânın varlığını ve birliğini gösteren iki mahlûkudur. Kimsenin ölmesi ve kalmasıyla tutulmazlar. Onları görünce, Allahı hatırlayınız.)

Bu hadîs-i şerîfde güneşin ve ayın hareket etdiklerini ve bu hareketleri sırasında yanyana veyâ karşı karşıya geldiklerini bildiren hesâba dayalı astronomi ilmini red eden hiçbir hükm yoktur. Bu hadîs-i şerîfin sonu olarak gösterilen, "Ancak, Allah bir şeye tecellî ettiği zaman, o şey ona baş eğer" cümlesi mu'teber hadîs kitaplarında yoktur. İşte riyâziyye ilminin hikmeti ve mahzûru budur.

2- MANTIK

Bu ilmde de, ne müsbet, ne de menfî yönden din ile alâkası olan bir şey yoktur. Mantık ilmi, delîllerin, kıyâsın, burhânın, yani kesin delîlin, mukaddimelerinin şartlarını ve bu mukaddimelerin nasıl birleşdirileceğini, "hadd-i sahîh" denilen doğru ta'rîşerin şartlarını ve bunların nasıl birleşdirileceğini inceler. Bu ilm, (tesavvur) ve (tasdik) olmak üzere ikiye ayrılır. Tesavvur, ta'rîf yoluyla, tasdik kesin delîl yoluyla bilinir. Bunlarda inkâr edilmesi îcâb eden bir şey yoktur. Bunlar, kelâm âlimlerinin ve ilm ehlinin delîl ile alâkalı söyledikleri şeyler cinsindedir. Aralarındaki fark, ibârelerde, istilâhlarda ve ifâde tarzlarında görülür. Bir de mantık âlimleri daha geniş sınıflandırmalara ve ta'rîşere fazla önem vermişler ve bunları geniş olarak anlatmışlardır. Mantıkçıların sözleri ile alâkalı bir misâl verelim. Onlar derler ki:

Her **(a)**nın **(b)** olduğu isbât edilirse, bazı **(b)**nin de **(a)** olması îcâb eder. Yani her insanın hayvan olduğu isbât edilirse, bundan bazı hayvanın da insan olduğu manası çıkar. Bunu şöyle ifâde ederler: "Mucîbe-i külliyyenin aksi mucîbe-i cüz'iyedir." Bu sözlerin, dînin esâslarıyla ne alâkası vardır ki, red edilsin. Red edilirse, mantıkçılar, red edenin aklında, hatta dîninde kusur olduğu zannına kapılırlar. Çünkü o kimse, bu reddiyle dînin böyle şeyleri inkâr üzerine kurulduğu görüntüsünü vermiştir.

Evet, **felsefecilerin** mantık ilminde birtakım haksızlıkları görülmektedir. Onlar burhân dedikleri kesin delîller için, birtakım şartlar koymuşlardır. O delîl bu şartları taşıyınca, kesinlik ifâde ettiği anlaşılır. Fekat dînî mes'eleleri incelerken, bu şartlara tam uymamışlar, çok müsâmahâkâr davranmışlardır.

Mantık ilmini inceleyip, onu beğenen, onu açık ve kat'î bir ilm bilen kimse, felsefenin küfre varan mes'elelerinin de açık ve kesin delîllere dayandığını zan eder. Dînî ilmlerde iyi yetişmeden, **felsefecilerin** yanlış fikirlerini kabul ederek, küfre düşer. Bu durum da mantık ilminin yol açtığı bir musîbetdir.

3-TABÎ'AT İLMLERİ

Bu ilm de, âlemdeki varlıklardan, yani göklerden ve göklerdeki yıldızlardan, yerdeki su, hava, ateş, toprak, basit cisimlerden, hayvan, bitki ve ma'denler gibi birleşik cisimlerden, bunların değişme, birleşme, bir hâlden bir hâle geçme sebeplerinden bahs eder. Bu durum bir tabîbin insan vücûdunun ve uzvlarının ve mîzâcının değişme sebeplerini araştırmasına benzer. Din, tıp ilmini inkâr etmediği gibi, tabî'at ilmlerini de red etmez. Ancak, (**Tehâfüt-ül felâsife**) kitâbımda açıkladığım bazı mes'eleler vardır ki, tabî'at ilminin bu belli birkaç mes'elesini red etmek, dînin îcâbidir. Bu mes'eleler dışında dîne uymadığı görülen mes'eleler iyi incelendiğinde, anlatdığım mes'elelere dâhil olduğu anlaşılır. Hepsinde esâs olan nokta şudur: Tabî'at, Allahü teâlânın emrindedir. Kendiliğinden bir şey yapamaz. Onu yaratan yapdırır. Güneş, ay, yıldızlar ve diğer eşyâ, Allahü teâlânın emrine tâbi'dirler. Hiçbiri kendiliğinden bir iş yapacak hâlde değildir.

4- İLÂHİYYAT

Felsefecilerin en çok yanıldıkları mes'eleler, bu sâhâdadır. Mantık ilminde burhân, yani kesin delîl için kabul ettikleri şartlara uymadılar. Bu sebeple, **felsefeciler** arasında bu sâhâda, pekçok ayrılıklar çıktı. **İbni Sînâ** ve **Fârâbî'nin** nakl ettiklerine göre, ilâhiyyât mevzû'larında **Aristo** kendi ekolünü islâm mezheblerineyaklaşdırmıştır. Fekat **felsefeciler**, ilâhiyyât bahsinde **yirmi husûs**da hatâ etmişlerdir. Bunlardan **üçünde** küfre düşmüşler, **onyedisinde** de bid'at ehli olmuşlardır.

Bu yirmi mes'eledeki yanlış düşüncelerini yıkmak için, (**Tehâfüt-ül-felâsife**) kitâbını yazdım. Küfre düşdüleri üç mes'elede bütün müslimânlar muhâlefet etmişlerdir. Bunlar:

Birincisi: İnsanlar öldükden sonra cesedleri tekrar dirilmez. Mükâfat ve cezâ görececek olanlar sadece rûhlardır. Azaplar rûhlara olup, bedenlere değildir. Rûhun azap duyacağını söylemelerinde isâbet etmişlerdir. Çünkü, rûhlar da bedenler gibi azap görecektir. Fekat, cesedlerin tekrar dirileceğini inkârla hatâ etmişlerdir. Bu sözleriyle islâmiyyete inanmamış oldular ve küfre düşdüler.

İkincisi: Allahü teâlâ, külliyâtı bilir, cüz'iyâtı bilmez, dediler. Bu da apaçık küfrdür. Allahü teâlâ, Kur'ân-ı kerîmde meâlen şöyle buyurdu: (... **Ne yerde ne gökde zerre ağırlığına hiçbir şey, Rabbinizden gizli kalmaz...**) (Yûnûs sûresi: 61 .ci âyet-i kerîmesi) Hakîkat budur.

Üçüncüsü: **Felsefeciler**, âlem ezeli ve ebedîdir diye inanmışlardır. (Âlemin sonradan yaratıldığına ve sonunun geleceğine inanmamışlardır.)

Müslimânlardan hiçbiri, bu üç mes'eleyi bu şekilde kabul etmemiştir. **Felsefeciler**, bu mes'elelerin dışında, meselâ Allahü teâlânın sıfatlarını inkâr etmekde ve Allah zâtı ile bilir, ayrıca bir ilm sıfatı yokdur gibi ve benzeri iddialarda bulundular. Bu sebeple, yolları, mu'tezile mezhebine yakındır. Bu gibi sözlerden dolayı, mu'tezilenin tekfîri lâzım gelmez. (**Faysalut-tefrîka beyn-el-islâm ve'z-zenâdika**) adındaki kitâbımda kendi mezhebine muhâlif olanları, hemen tekfîr edenlerin yanlış düşündüklerini gösteren izâhlar yazdım.

5- SİYÂSİYÂT

Felsefecilerin bu konudaki bütün sözleri, dünya işlerine âit, devlet adamlarına hitâb eden fâideli hikmetlerden ibâretidir. Bu hikmetleri, Peygamberlere indirilen kitaplardan ve geçmişde yaşayan velîlerin sözlerinden almışlardır.

6- AHLÂK

Felsefecilerin ahlâk ilmi sâhâsındaki bütün sözleri; nefsin sıfatlarını, ahlâkını açıklamak, bu sıfatların ve huyların çeşidlerini anlatmak, kötü olanların düzeltilmesi için, icâb eden tedbîrleri almak ve mücâhedede bulunmak şeklinde özetlenebilir. Bu bilgileri, tesavvuf ehlinin sözlerinden almışlardır. Tesavvuf ehli, kulluk vazîfesini tam yapan, Allahü teâlâyı zikre devâm eden, nefsin isteklerine muhâlefet etmesini bilen, dünyaya düşkün olmayan, Allahü teâlâyı kavuşduran yolda ilerleyen kimselerdir. Onlar, nefsleriyle mücâdelelerinde, nefsin ahlâkı, ayıp ve kusurları kendilerine ma'lûm

olur. Bunları kitaplarında yazmışlardır. **Felsefeciler** de bu bilgileri alıp, kendi sözlerine karışdırmışlardır. Gâyeleri, sözlerini hoşâ gidecek bir şekle sokarak, bâtil fikrlerini kabul ettirmekdir. O devrde, hatta bütün asrlarda, Allah adamlarından bir cemâ'at bulunmuşdur. Allahü teâlâ dünyayı onlarsız bırakmaz. Onlar, yeryüzünün manevî büyükleri, evtâdı, temel direkleridirler. Onların bereketiyle yeryüzünde yaşayanlara rahmet yağar. Resûlullah "**sallallahü aleyhi ve sellem**" bir hadîs-i şerîfde şöyle buyurdu: (Onların (evliyânın) yüzü suyu hurmetine yağmur yağar, rızık ihsân edilir. Eshâb-ı kehf bunlardan bir cemâ'at idi.)

Kur'ân-ı kerîmde bildirildiği üzere, tesavvuf ehli, Evliyâ zâtlar, önceki ümmetler arasında da vardı.

Felsefecilerin, Peygamberlere "aleyhimü's-selâm" ve Evliyâyâ âit sözleri alıp, kendi kitaplarına yazmalarından dolayı iki âfet meydana geldi.

Birincisi, o sözleri kabul edenlerle, **ikincisi** de red edenlerle alâkalıdır.

Birincisi, o sözleri red edenler ile alâkalı fenâlık büyükdür. Çünkü, câhil kimseler, **felsefecilerin**, Peygamberlerden ve Evliyâdan alarak kendi bozuk sözleri arasına karıştırdıkları doğru sözleri de terk etmek, okumamak îcâb eder. Onları anlatanlara i'tirâz etmek lâzımdır, dediler. O sözleri ilk defa **felsefecilerden** işitdikleri için, za'îf aklarına bâtil olduğu düşüncesi yerleşdi. Çünkü, onları söyleyen **felsefeciler** olup, sözleri bâtil kimselerdir. Buna bir misâl verelim: Bir kimse, hıristiyan birinden "Allahdan başka ilâh yokdur. Îsâ "**aleyhisselâm**" Allah'ın resûlüdür" sözünü işitir ve kabul etmez. Bu hıristiyan sözüdür der. Düşünmez ki, hıristiyan bu söz ile mi kâfir oluyor. Yoksa, Muhammed **aleyhisselâmın** Peygamberliğini inkâr ettiği için mi müslimân değildir. Bunu düşünmez. Peygamber efendimizi inkârından dolayı ise, küfrü îcâb ettiren bu sözü kabul edilmez. Fekat, küfrü gerektirmeyen diğer sözleri doğru ise red etmek îcâb etmez. Hak olan ve bâtil olan sözleri birbirinden ayırmadan hepsini red etmek, akli za'îf olanların âdetidir. Böyle kimseler, hakkı kişi ile tanır, kişiyi hak ile değil. Akllı olan kimse, bu husûsda hazret-i Alînin "radiyallahü anh" şu sözüne uyar: "**Hakkı kişi ile bilemezsin. Önce hakkı bil, sonra hak ehlini tanırsın.**" O hâlde akllı kimse, önce doğruyu tanır, sonra söylenen söze bakar. O söz hak ise, kabul eder. O sözü söyleyen, ister bozuk düşünceli, ister doğru düşünceli olsun. Hatta akllı kimse, doğru olanı sapık düşüncelilerin sözleri arasından alıp, çıkarmaya çalışır. Çünkü bilir ki, altının çıktığı yer topraktır. Bir sarrafın kendi bilgisine güveni olduğu müddetce, hâlis altını kalp [sahte] paradan ayırmasının hiçbir zararı düşünülemez. Kalpazanla alış-verişde ancak köylü (sarraf olmayan) zarar görür. Sarrafa bir zarar gelmez. Deniz kıyısında dolaşmak, yüzme bilmeyenlere yasaklanır, mahâretli yüzücülere değil. Bunun gibi, yılanı elini sürmekden çocuklar men' edilir, cambazlar değil.

Ömrüme yemîn ederim ki, insanların çoğu hakkı bâtıldan, doğruyu yanlışdan ayırd etmek husûsunda kendilerini çok akllı ve mahâretli sanırlar. Bu sebeple mümkün olduğu kadar onları sapıkların kitaplarını okumaktan men' etmek, kapıyı kapatmak vâcib olmuşdur. Çünkü bunlar, anlattığım bu zarardan kendilerini korumuş olsalar bile, ilerde anlatacağım ikinci âfetden kurtulamazlar.

İlmlerin mâhiyyetini iyi kavrayacak derecede yetişmemiş, kalb gözleri mezheplerin yüksek gâyelerini anlayacak şekilde açılmamış bazı kimseler (zümreler), din ilmlerinin ince sırlarına dâir yazdığım kitapların bazı kısımlarına i'tirâz etdiler. Onların eski **felsefecilerin** sözlerinden alınmış olduğunu iddia etdiler. Hâlbuki, onların bir kısmı, kendi fikrlerimizdir. "Arkadan gelen daha önce geçenin ayak izine basar" sözünde anlatıldığı gibi, bizim hatırımıza gelen bir söz, önce başkasının da hatırına gelebilir. **Felsefecilerin** kitaplarında da aynı sözler bulunabilir. İ'tirâz edilen o sözlerin bazıları, din kitaplarında, birçoğunun manası da tesavvuf kitaplarında vardır.

Kabul edelim ki, bu sözler sadece **felsefecilerin** kitaplarında vardır. Bundan ne çıkar? Eğer o sözler akla uygun ve kesin deliller ile isbât edilmişse, Kitap ve sünnete muhâlif değilse, o sözlerin red edilmesi lâzım gelmez. Eğer bu kapıyı açarsak, bir hakîkati daha önce bâtil ehlinin hatırına gelmiş diye red etmeğe kalkışırsak, birçok hakîkati red etmemiz gerekir. Hatta Kur'ân-ı kerîm âyetlerinden, Resûlullahın "sallallahü aleyhi ve sellem" hadîs-i şeriflerinden, selef-i sâlihînin nakllerinden, tesavvuf ehlinin ve hükemânın sözlerinden pekçok şeyleri kabul etmeyip, terk etmemiz gerekir. Zîrâ, (**İhvânüssafâ**) adlı kitâbın sahibi bu saydıklarımızı kitâbına yazmıştır. Bunları kendi davasına delîl göstermiş. Böylece, kalbleri kendi bâtil fikrine çekmeğe çalışmıştır. Böyle düşünmek, bâtil ehlinin, hakîkatleri kitaplarında kendi sözlerine karışdırarak, elimizden almalarına sebep olur.

Âlim olan bir kimsenin en aşağı derecesi, câhil halkdan farklı olmaktır. Balı hacamât şişesinde görse bile, baldan tiksizmez. Bilir ki, hacamât şişesi balı bozmaz. Nefsin ondan tiksizmesi, câhillikden ileri gelmektedir. Aslında şişe, pis kan için yapılmıştır. Câhil zan eder ki, kan, şişede bulunduğu için pis olmuştur. Bilmez ki, kan, kendinde bulunan bir sıfatdan dolayı pisdir. Balda bu sıfat bulunmadığına göre, sadece o şişenin içinde olması, pis olmasına sebep olmaz. Bu bâtil bir vehîmedir. Halkın çoğunda bu durum hâkimdir. Bir sözü, kendilerinin iyi bildiği bir kimseden nakl ederek söylesen, o söz bâtil da olsa hemen kabul ederler. Değersiz ve kötü bildikleri bir kimseden doğru bir sözü nakl etsen red ederler. Hakkı dâimâ kişiyle ölçerler. Kişiyi hakla ölçmezler. Bu durum, büyük bir dalâletdir. Buraya kadar anlatdığım kısım, felsefecilerin kitaplarını okumayı red edenlerin âfetidir.

İkinci âfet ise, **felsefecilerin** kitaplarını okuyup, onların kendilerine âit bozuk sözlerini kabul etmekten doğan âfetdir. Felsefe ile alâkalı, (**İhvânüssafâ**) ve benzeri gibi kitapları okuyan kimse, o kitaplarda Peygamberin "sallallahü aleyhi ve sellem" hadîs-i şeriflerinden alınmış hikmetleri ve tesavvuf ehlinin sözlerini görür. Bu sebeple, ekseriyâ o kitapları beğenir ve kabul eder. Onlara sevgi duyar. Okuduğu ve beğendiği sözlerden dolayı iyi zanda bulunması sebebiyle, onların arasına karışdırılmış olan bâtil fikreri de kabul eder. İşte bu, bâtil fikreri bir çeşid telkîn demektir. Bu zarardan dolayı, o kitapları okumayı men' etmek lâzımdır. Çünkü onları okumakta büyük tehlike vardır. Yüzmeyi iyi bilmeyenleri deniz kenârında dolaşmaktan sakındırmak îcâb ettiği gibi, halkı da bu kitapları okumaktan sakındırmak îcâb eder. Çocukları yılanlara dokunmaktan men' etmek lâzım olduğu gibi, halkı da **felsefecilerin** bâtil fikreriyle dolu

sözlerini dinlemekten sakındırmak lâzım olur. Efsûnlu kimse, cambaz, küçük çocuğunun ben de babam gibi yaparım diyerek, kendisini taklîd edeceğini anlarsa, onun yanında yılanla oynamamalıdır. Böylece çocuğu yılanla oynamaktan sakındırmak îcâb eder. Hakîkî bir âlime böyle davranmak yakışır. San'atında mâhir olan bir efsûnlunun yılanı tutup, zehre panzehri ayırarak, zehri yok ettikten sonra, panzehri ihtiyâcı olanlara vermemesi doğru olmaz. Bunun gibi, bir sarrafın kalpazanın torbasına elini daldırarak, kalp paraları bir tarafa bırakıp, hâlis altını çıkardığında, ihtiyâcı olanlar o altınları kabul etmezlerse, arzû ettikleri fâideden mahrûm kalırlar. Bu câhillikdir. Çünkü sahte para ile altının aynı torbada birlikte bulunması, altını sahte hâle sokmaz. Sahte parayı da altın yapmaz. Bunun gibi, hak ile bâtılın bir ilmin içinde karışık olarak zikr edilmesi, bâtılı hak yapmaz. İşte **felsefecilerin** tehlikeleri ve zararları hakkında söylemek ve yazmak istediklerimiz bu kadardır.

3- 3 TA'LİMİYYE MEZHEBİ VE ZARARLARI

[**Ta'lîmiyye** mezhebi, gulat-ı şî'âdan **İsmâ'iliyye** fırkasının bir koludur.]

Felsefe bilgilerini öğrenip, sakat taraflarını ortaya koyarak, tenkîdini yaptıktan sonra, anladım ki, bu ilm de maksadı lâyıkiyle hâsil edemez. Akl da tek başına istenen her şeyi açıklamaya kâfi olmayıp, mes'elelerin üzerinden perdeyi kaldıracak güçde değildir.

O sıralarda **ta'lîmiyye** mezhebi ortaya çıkmıştı. Bu fırkanın mensupları: "Biz herşeyin manasını, hakkı öğretmekle vazîfeli ma'sûm (günâhsız) bir imâmdan öğrendik" diye iddia ettikleri ve böyle inandıkları halk arasında yayıldı. Bu sebeple onların kitaplarında yazılı olan şeyleri iyice incelemek için, yazdıkları kitaplarını okumayı arzû etdim. Tam bu sırada hilâfet makâmından, **ta'lîmiyye** mezhebinin aslını ortaya çıkaracak bir kitap yazmam için kesin bir emr geldi. Bu emri ihmâl edemezdim. Bu emr, kalbimden geçen arzûyu teşvîk edici ayrı bir sebep oldu. Onların kitaplarını aramaya, sözlerini toplamaya başladım. Eski **ta'lîmiyye** mensuplarından işitilmiş sözlere pek uygun olmayan, zamanın **ta'lîmiyyecileri** tarafından ortaya atılmış bazı sözleri işitmişdim. Bu sözleri de topladım ve iyice inceledim.

Sonra sağlam bir şekilde tertîbe soktum. Hepsinin cevâbını verdim. O derece çalıştım ki, Ehl-i sünnetden bazıları, onların delîllerini inceleyip, anlatmakta çok fazla gayret göstermemi doğru bulmadı ve bana şöyle dedi:

Bu çalışman onların lehinedir. Senin bu incelemelerin ve tertîbin olmasaydı, onlar bu gibi karışıklık ve şüphelerden dolayı mezheplerini savunmaktan âciz kalırlardı. Bu söz, bir yönden doğrudur. **Ahmed bin Hanbel** "radiyallahü anh" **Hâris-i Muhâsibîye** "kuddise sirruh", mu'tezîle mezhebine cevap vermek için yazdığı bir eser sebebiyle iyi yapmadığını söylemişti. **Hâris-i Muhâsibî** "kuddisesirruh" şöyle demişti: "**Bid'ati red etmek farzdır.**"

Ahmed bin Hanbel "radiyallahü anh": Evet öyledir. Fekat sen önce şüpheleri anlattın, sonra bunlara cevap verdin. Okuyanların zihni, şüphelere takılıp, verdiği cevâba iltifât etmemesi veyâ verdiği cevâbları tam manasıyla anlayamamaları

mümkündür, dedi.

Ahmed bin Hanbelin "radiyallahü anh" söylediği doğrudur. Ancak bahs edilen şüphe yayılmamışsa ve meşhûr olmamışsa böyledir. Fekat şüphe yayılmışsa, ona cevap vermek mutlakâ lâzımdır. Cevap vermek için de önce şüpheyi anlatmak gerekir. Evet, onların önem vermedikleri şüphelere fazla önem vermemelidir. Ben de öyle yaptım. Bu şüpheleri daha önce ta'lîmiyye mezhebine katılıp, onların yolunu benimsemiş olan, sonra da onları terk edip, bana gelip gitmeye başlayan bir kimseden dinledim. Bana dedi ki: Ta'lîmiyye mensupları, mezheplerini anlamadan kendilerine reddiye yazanlarla alay ediyorlar. Sonra onların delîllerini bana nakl etdi. Asl delîllerinden habersiz olduğumu zan etmelerine gönlüm râzı olmadı. İştîp, anlamamış demelerini de kabûllenemedim. Bu sebeple onların şüphelerini açık bir şekilde ortaya koydum. Sonra kesin delîller ile bunların bâtil olduğunu ve fesadını açıkladım.

Kısacası, mezheplerinin bir aslı ve dayanağı ve sözlerinin de bir kıymeti ve tutar tarafı yoktur. Bu bid'at yolu, bu kadar za'îf olmasına rağmen, câhil dostlarımızın kötü yardımlarıyla bu derece yayılmıştır. Yoksa şöhret bulmazdı. Fekat, şiddetli teassub, hakkı savunanları iddialarının esâsları üzerinde münâkaşayı uzatmaya ve her söylediklerini red etmeye kadar götürdü. "Ta'lîme, öğrenmeye ve mu'allime, öğretene ihtiyâc vardır. Herkes mu'allim olamaz, mutlakâ ma'sûm bir mu'allim (imâm) lâzımdır" gibi iddialarını red etdiler. Öğrenmeye ve bir öğretene ihtiyâc vardır, diye öne sürdükleri delîl yanında, bunu red edenlerin delîli za'îf kaldı. Bazı kimseler buna aldanarak, onların mezhebini kuvvetli, karşı çıkanlarını za'îf zan etdiler. Hâlbuki bu düşünce, hakkı savunanın zaifliğinden ve savunmayı usûlü ile yapmayı bilmediğinden ileri gelmiştir. Bunu anlayamadılar. Doğrusu şudur ki, bir mu'allime ihtiyâc vardır ve bu mu'allimin (imâmın) ma'sûm olması gerekir. Bunu i'tirâf etmek lâzımdır. Fekat bizim ma'sûm mu'allimimiz Muhammed aleyhisselâm'dır. Onlar derlerse ki, Muhammed aleyhisselâm vefât etmiştir. Biz de, sizin imâmınız da gâibdir deriz. Onlar derlerse ki, İmâmımız insanları doğru yola da'vet edecek rehberler yetiştirdi ve her tarafa gönderdi. Bu rehberler bir işte ihtilâfa düşerlerse veyâ müşkil bir mes'ele ile karşılaşılırsa, kendisine mürâca'at etmelerini beklemektedir. Biz de şöyle deriz: Bizim imâmımız da rehberler yetiştirdi ve her tarafa gönderdi. Öğretmedik bir şey bırakmadı. Allahü teâlâ Kur'ân-ı kerîmde meâlen: (Bugün sizin için dîninizi kemâle erdirdim, üzerinizdeki ni'metimi tamamladım...) (Mâide sûresi: 3.ci âyet-i kerîmesi) buyurdu. Herşey öğretildikden sonra, mu'allimin vefât etmesi zarar vermez. Nasıl ki (sizce) kaybolması zarar vermiyor.

Açıklanması îcâb eden bir mes'ele kaldı. Bu rehberler, işitmedikleri husûslarda nasıl hükm verecekler? Nass ile mi (âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîf ile mi). Bu mümkün değildir. Çünkü onu işitmemişler ki, onunla hükm versinler. (O husûs için nass yoktur.) Yoksa ictihâd ve re'y ile mi hükm verecekler? Aradaki ihtilâf da buradadır. Deriz ki, Peygamber efendimiz "sallallahü aleyhi ve sellem" tarafından Yemene gönderilen hazret-i Mu'âzın "radiyallahü anh" yaptığı gibi yaparlar. Mes'ele hakkında nass varsa o nass ile, yoksa ictihâd ile hükmederler. Nitekim ta'lîmiyye fırkasının dâîleri

[propagandacıları] şarkın en uzakyerlerine gidip, imâmlarından uzak kalınca, böyle yaparlar. Çünkü onların, dâimâ nass ile hükm vermeleri imkânsızdır. Nasslar mahdûddur. Sonu gelmeyen hâdiselerin tamamını göstermez. Sonra her mes'eleyi sormak için, uzun mesâfeleri kat'ederek imâmın bulunduğu yere gelip, tekrar yerine dönmesine de imkân yoktur. Bu zamana kadar o mes'eleyi soran kimse vefât etmiş olabilir. Bu durumda, oraya gidip gelmek bir işe yaramaz. Bir kimse kıblenin hangi tarafda olduğundan şüpheye düşse, kendi ictihâdı ile hangi tarafda olduğuna hükmeder ve o tarafa doğru nemâz kılar. Başka çâre yoktur. Çünkü, kıbleyi öğrenmek için imâmın bulunduğu memlekete gitse, nemâz vakti geçer. Bu durumda kendi ictihâdı ile kiblede başka bir tarafa yönelmiş olsa da, nemâzı câiz olur. İctihâdında hatâ edene bir, isâbet edene ise iki sevâb verilir. İctihâd ile alâkalı bütün mes'elelerde hükm böyledir. Fakîre zekât vermek de böyledir. İnsan çok kerre zengin olduğu hâlde, malını bildirmeyen kimseyi fakîr zan eder ve ona zekât verir. Veren kimse hatâ etmiş olsa da, bundan dolayı sorumlu tutulamaz. Çünkü insan, kendi zannına göre hareket etmekle yükümlüdür.

Bu noktada ta'limiyeci derse ki: O kimsenin muhâlifinin zannı da kendi zannı gibi aynı kuvvettedir. Deriz ki: İnsan kendi zannına uymakla me'mûrdur. Kıblenin hangi tarafda olduğunda şüpheye düşen kimse, kendisine başkası muhâlefet etmiş olsa da kendi zannına uyar. Buna karşı, amelde mukallid olan kimseler, imâm-ı Ebû Hanîfe'ye ve imâm-ı Şâfi'ye "radiyallahü anhümâ" ve diğer müctehidlere uyuyor der ise;

Cevap olarak deriz ki: Kıblenin hangi tarafda olduğu husûsunda şüpheye düşen kimse, ictihâdları birbirine uymayan değişik ictihâd sâhibleri arasında kalsa, ne yapar. Kıbleyi ta'yîn husûsunda onlar arasında hangisinin re'yi daha doğru olduğuna dâir kanâ'at getirirse, onun ictihâdına uyar. Yine kendi ictihâdı ile amel etmiş demektir. **Mezhebler** hakkında da hükm böyledir. Halkın ictihâda başvurması [bir müctehidin ictihâdına uyması] zarûretidir. Peygamberler "aleyhimüsselâm" ve imâmlar bile ilmlerine rağmen, ba'zan yanılırlar. Resûlullah "sallallahü aleyhi ve sellem" (Biz zâhire göre hükmederiz. Kalplerdeki sırları Allahü teâlâ bilir) buyurdu. Yani ben, şâhidlerin sözünden bana hâsıl olan zann-ı gâlibe göre hükmederim. Ba'zan şâhidler hatâ ederler, buyurdu. İctihâda tâbi' böyle mes'elelerde Peygamberlerdahîyanılabilir. O hâldeyanılmamakbizden nasıl beklenebilir. Burada ta'limiyecilerin iki sorusu vardır.

Birisi şudur: İctihâd, ictihâda tâbi' mes'elelerde doğru olabilir. Fekat, i'tikâda âit esâslarda doğru olmaz. Çünkü i'tikâdî husûslarda yanılan ma'zûr değildir. O hâlde böyle mes'elelerde ne yapılır?

Bu soruya cevap olarak derim ki: İ'tikâdî esâslar, Kur'ân-ı kerîmde ve hadîs-i şeriflerde bildirilmiştir. Geriye kalan tafsîlâtadaki ihtilâflı mevzû'larda hakîkat kıstas-ı mustakîm ile, doğru mîzânla anlaşılır. Kıstas-ı mustakîm dediğim şeyleri Allahü teâlâ Kur'ân-ı kerîmde bildirdi. Bunlar beş esâsdir. Bunları (**Kıstas-ı mustakîm**) adındaki kitâbımda anlattım.

Ta'limiyeci dese ki: Hasımların, gösterdiğin bu ölçülerde sana muhâlefet

ediyorlar. Derim ki: Bu ölçüler anlaşıldıktan sonra, onlara muhâlefet etmek mümkün değildir. Açıklayayım: **Ta'lîmiyeciler** muhâlefet edemezler. Çünkü onu Kur'ân-ı kerîmden aldım ve ondan öğrendim. Mantık ilminin ehli de karşı çıkamaz. Çünkü benim gösterdiğim ölçü, onların mantık ilminde gösterdikleri şartlara uygundur. Kelâm âlimleri de karşı çıkamaz. Zîrâ kelâm ilminin mes'elelerini isbât eden delîller ile alâkalı olarak söylediklerine uygundur. İlm-i kelâm mes'elelerinde hakikat bu ölçülerle ortaya çıkar.

Bu sözüme karşı **ta'lîmiyeci** mâdem elinde böyle sağlam bir ölçü var, niçin halk arasındaki ihtilâfı ortadan kaldırmıyorsun dese. Derim ki: Beni dinlerlerse, aralarındaki anlaşmazlığı kaldırıyorum. Bunu kaldırmanın yolunu (Kıstas-ı mustakîm) kitâbında bildirdim. Bu kitâbı dikkatle okuduğun zaman, bildirdiğim çâre, yolunun hak olduğunu ve halk ona uyduğu takdîrde, aralarındaki ihtilâfın kesin olarak kalkacağını anlarsın. Fekat halkdan herkes ona kulak vermedi. Sadece bir kısmı dinledi. Aralarındaki ihtilâfı ortadan kaldırdım.

Senin İmâmın, yani **ta'lîmiyenin** imâmı, halk kendisini dinlemediği hâlde, aralarındaki ihtilâfı kaldırmak istiyor. Peki şimdiye kadar niçin kaldıramadı. **Hazret-i Alî** "radiyallahü anh" imâmların reîsi olduğu hâlde neden bu ihtilâfı ortadan kaldıramadı, niçin? Birdesenin imâmın bütün halkı zorla kendini dinlemeye mecbûr edebileceğini iddia ediyor. O hâlde bugüne kadar niçin zorla sözünü dinletemedi. Bu işi hangi zamana bıraktı.

Sizin imâmınızın halkı kendi tarafına çağırması, ihtilâfı ve muhâlifleri çoğaltmaktan başka bir netîce vermedi. Halk arasındaki ihtilâfın, kan dökmeye, şehirleri yıkmağa, çocukları yetim bırakmaya, yol kesmeye, malları yağma etmeye sebep olmasından korkuluyordu. İşte sizin ihtilâfı ortadan kaldırmanızın netîcesi. Dünyada öyle hâdiselerin meydana gelmesine sebep oldunuz ki, benzeri görülmemiştir. [Yani ihtilâfı kaldıramamışlardır.]

Ta'lîmiyeci yine dese ki: Halk arasında ihtilâfı kaldıracağını iddia ediyorsun. Birbirine uymayan mezhepler ve zıt görüşler arasında şaşırılmış bir kimse, niçin senin sözünü dinleyip de, hasmının iddiasını kabul etmesin. Sana muhâlefet eden pekçok hasmın vardır. Seninle onlar arasında ne fark var? İşte bu da onların ikinci suâlidir.

Buna cevap olarak derim ki: Bu suâl herşeyden önce senin aleyhine döner. Çünkü, o şaşırılmış kimseyi, kendi mezhebine da'vet ettiğin zaman, o sana, senin, muhâliflerinden daha üstün olduğunu nereden bileyim. Çünkü âlimlerin çoğu sana muhâlifdir dese, ne cevap vereceğini merâk ediyorum. Benim imâmın hakkında nass (âyet ve hadîs) vardır mı diyeceksin? Peygamber efendimizden "**sallallahü aleyhi ve sellem**" senin imâmın hakkında nass işitmemiştir. Bunu ancak senin iddia ettiğini işitiyor. Bu iddianı nasıl kabul edebilir. Hâlbuki, bütün ilm ehli, senin yalancı olduğun husûsunda ittifâk etmişlerdir. Diyelim ki, o kimse, senin nass ile alâkalı iddianı kabul etdi. Nübüvvet var mı, yok mu mes'elesinde şübhe içinde olup, sana şöyle derse: Farzedelim ki, senin imâmın bana hazret-i İsânın "**aleyhisselâm**" mu'cizesi ile sözünü isbâta kalkışsın. Doğru yolda olduğuma delîl olarak babanı diriltirim dese ve diriltse,

dirilen babam da bu imâm haklıdır dese, onun doğru söylediğini nereden bileyim? Çünkü, hazret-i İisâ, bu mu'cizeyi gösterince, halkın hepsi onun doğru söylediğini kabul etmedi. Bu mes'ele ile alâkalı öyle güç sūâller sorabilir ki, akî delîlden başka birşey ile cevap verilemez. Akî delîllere ise, sence i'timâd edilmez.

Mu'cizenin doğruluğa işâret ettiğini de, sihr ile mu'cizeyi birbirinden ayırabilenler, farkını anlayanlar ve bir de Allahü teâlânın kullarını yanlış yola düşürmeyeceğine inananlar bilir. Allahü teâlâ kullarını yanlış yola sevkeder mi sūâli ve buna cevap vermenin güçlüğü meşhûrdur. Sen bu sūâllere nasıl cevap vereceksin? Hâlbuki senin kendisine uyulmasını iddia ettiğin imâm, uymak husûsunda, muhâlişerinden daha uygun değildir.

Bu i'tirâzlar üzerine, ehl-i ta'lîm, inkâr etmekte olduğu akî delîllere başvuracaktır. O zaman da hasmı daha açık delîllerle cevap verir. Görülüyor ki, ikinci sūâlleri öyle bir tarzda aleyhlerine döndü ki, ta'lîmiyye tâifesinin eskileri ve yenileri hep bir araya toplansa, buna cevap vermeğe güçleri yetmez.

Onların bu ikinci sūâllerinin ortalığa fesad yaymasına sebep, ilmleri za'îf olan birtakım kimselerdir. Çünkü onlar, ta'lîmiyye fırkası mensuplarıyla yaptıkları münâzaralarda, onların sūâllerini tekrar onların üzerine çevirmeyere, cevap vermeğe kalkışdılar. Bu durum ise, sözü uzatmak demektir. O zaman maksad arzû edildiği gibi çabuk anlatılamaz. Bu sebeple hasmı cevap vermekden âciz bırakmaya yaramaz.

Bir kimse, şöyle söylese: Sūâli aleyhlerine çevirerek onları susdurma yolu anlaşıldı. Fekat sūâllerine cevap da verilebilir mi? Evet, derim.

Mezheblerin ve i'tikâdların arasında şaşırıp kalmış olan kimse, ben şaşkınlım deyip de, şaşırdığı mes'eleyi belirtmezse, ona şöyle denir: Sen bir hasta gibisin. Hastalığının ne olduğunu söylemeden, sadece bana ilâc veriniz diyorsun. Böyle hastaya denir ki, dünyada her hastalığı tedâvîeden tek ilâc yokdur. Belli ilâclar belli hastalıklar için verilir. Baş ağrısı, ishâl ve sâire gibi hastalıkların ilâcı vardır. Şaşırmış kalmış olan kimse için de durum böyledir. Hangi mes'elede şaşırdığını bildirmelidir. O zaman yukarıda bahsettiğim beş sağlam ölçü ile inceleyerek, hakîkati kendisine anlatırım. O ölçüleri kim tam manası ile anlarsa, doğru olduklarını kabul eder. Onlarla ölçdüğü her mes'elede kendisine kanâ'at hâsıl olur. Hem ölçünün, hem de ölçdüğünün doğru olduğunu anlar. Nitekim hesâb ilmini öğrenen birtalebe, hesâbın kendisini öğrendiği gibi, hocanın da doğru söylediğini öğrenmiş olur. Bu bilgileri (el-Kistâs) kitâbındayirmi sahîfe kadar tutan sözlerle açıkladım. Dikkatle okunup, düşünölsün.

Şimdi maksadım, ta'lîmiyye mezhebinin bozuk olduğunu anlatmak değildir. Onların mezhebinin fesâdını önce (el-Mustahzirî) kitâbımda, sonra bana Bağdâdda anlatılan onların bir sözlerine cevap olarak yazdığım (Huccet-ül-hak) kitâbımda yazdım. Üçüncü olarak da, Hemedânda bana anlatılan bir sözlerine cevap olarak yazdığım oniki bölümlük (Mufassal-ül-hilâf) adındaki kitâbda, dördüncü defa Tûs şehrinde bana bildirilen bir takım çürük fikrlere cevap olarak, bölüm bölüm ayrılmış şekilde yazdığım (Kitap-üd-derc)de bildirdim. Beşinci defa ise ilmlerin ölçülerini

gösteren ve bu ölçüleri iyi anlayanların ma'sûm bir imâma uymaya ihtiyâcı olmayacağını anlatan (**el-Kistâs-ül-mustakîm**) kitâbını yazdım.

Burada maksadım şunu anlatmaktır: Bu **ta'lîmiyye** mezhebinden, insanları karanlık fikr ve düşüncelerden kurtaracak bir şifâ beklenemez. Bilâkis bunlar, imâm tesbîti husûsunda delîl göstermekten de âcizdirler. Uzun zaman onları denedik. Ta'lîme ve ma'sûm imâma ihtiyâc bulunduğu hakkındaki iddialarını haklı gibi gördük. İddi'â ettikleri gibi ma'sûm imâmın onların söyledikleri zât olduğunu kabul eder gibi göründük. Sonra da bu ma'sûm imâmdan ne öğrendiniz diye sorduk. Bir takım müşkil mes'eleleri onlara anlattım. Bunları çözmek şöyle dursun, anlayamadılar bile. Kendi âcizliklerini görünce, işi gâib imâma havâle etdiler. Gidip ondan sormak lâzımdır dediler. Ne garîbdir ki, bunlar ma'sûm imâmı aramak ve onu bularak kurtuluşa ermek düşüncesiyle ömrleri boşa harcadılar ve ondan hiçbir şey öğrenemediler. Bunlar pislîğe bulaşmış bir insan gibi, yıkanmak için su arayarak yorulur. Suyu bulunca da kullanmaz. Yine pislîğe bulaşmış hâlde kalır. Bunlardan bazıları, ma'sûm imâmdan öğrendiği bazı bilgileri olduğunu iddia eder. Öğrendim dediği şeylerin Hülâsası **Pisagor**un bozuk felsefesinden ibâretidir. **Pisagor** ise, en eski felsefecilerden biridir. Ekolü felsefe ekollerinin en kötüsüdür. **Aristo** onu çok za'îf bularak rezîl ve red etmiştir. (**İhvân-üs-safâ**) kitâbında anlatılanlar bu felsefedir. Felsefenin de en manasız kısmıdır.

Hayret edilir ki, bazı kimseler ömrleri boyunca ilm tahsîli için yorulurlar. Böyle çürük ve bozuk bilgilerle kanâ'at ederler. Sonra da ilmin en yüksek derecesine yükseldiklerini zan ederler. Bunları da tecrîbe etdik. İçlerini de dışlarını da inceledik. Maksadları, câhil halkı ve za'îf aklıları ma'sûm bir imâma ve herşeyi onun öğretmesine ihtiyâc olduğuna inandırmaktır. Böyle birine (mu'allime) ihtiyâc yoktur diyenlere karşı, kuvvetli sözlerle mücâdele etmektir. Birisi çıkıp, mu'allime, yani ma'sûm imâma ihtiyâc vardır diyerek, onlardan birine uyar gibi görünse ve ma'sûm imâmdan öğrendiklerini anlat, onun öğretdiklerinden bizi de fâidelendir dese, şaşırıp kalır. Mâdem sözümü kabul etdin, ma'sûm imâmı kendin ara, benim maksadım yalnız bunu kabul ettirmektir, cevâbını verir. Çünkü, iyi bilir ki, başka cevaplar vermeye kalkışsa rezîl olacaktır. En ufak karışık bir mes'eleyi dahî çözmekden âciz kalacaktır. Hatta çözmek bir tarafa, o mes'eleyi anlamaktan da âciz kalacaktır. İşte **ta'lîmiyye** mezhebi mensuplarının hakîkî hâlleri budur. Tecrîbe et, onlardan nefret edersin. Biz tecrîbe etdik ve onlardan el çekdik.

3- 4 TESAVVUF EHLİNİN YOLU

Yukarıda bahsi geçen ilmleri inceledikten sonra, bütün dikkat ve gayretimle tesavvuf yolunu incelemeye başladım. Şunu anladım ki, tesavvuf yolu, ilm ve amel ile tamamlanıyor. Tesavvuf ehlinin ilminin özü nefse âit olan mâni'leri geçmek, nefsi kötü huylardan ve fenâ vaşşardan temizlemektir. Kalbden Allahü teâlâdan başka herşeyin düşüncesini atmak ve kalbi Allahü teâlânın zikriyle süslemektir. Tesavvufun bu ilm yönü, bana amel yönünden daha kolay geldi. Bu sebeple önce tesavvuf ehlinen **Ebû Tâlib Mekkînin** (**Kût-ül-kulûb**) adlı kitâbını, **Hâris-i Muhâsibînin** kitaplarını, **Cüneyd-i**

Bağdâdînin, imâm-ı Şiblînin, Bâyezîd-i Bistâmînin "radıyallahü anhüm" ve diğer büyük sôfîlerden nakl edilen sözlerin bulunduğu kitapları okuyup, incelemek sûretiyle, bu ilmi tahsîle başladım. Bu zâtların ilmle anlattıkları maksadlarının özüne vâkif oldum. Tesavvuf yolunun işitmekle ve öğrenmekle elde edilebilecek yönünü tahsîl etdim. Anladım ki, tesavvuf ehlinin bu büyüklerinin kavuşmak istedikleri gâye, öğrenmekle değil, tadmak, yaşamak, sıfatları ve hâli değiştirmekle ele geçer. Sıhhatin, tokluğun sebeplerini, şartlarını öğrenmek ayrı, sıhhatli ve tok olmak ayrı şeydir. Aralarında çok büyük fark vardır. Bunun gibi, serhoşluk mi'deden dimâğa yükselen buhârın, dimâğı sarmasından ortaya çıkan bir hâldir şeklindeki ta'rîfini bilmekle, serhoş olmak arasında da büyük fark vardır. Fekat, serhoş olan serhoşluğu ta'rîf edemez. Serhoşluğun ne olduğunu bilmez. Akli başında olan bir kimse ise, serhoşluğu ta'rîf eder, alâkalı şeylerini bilir. Hâlbuki, kendisinde serhoşluk hâli yoktur, serhoş değildir. Hasta olan doktor, sıhhatin ta'rîfini, şartlarını ve ilâclarını bilir. Hâlbuki, o ânda sıhhatini kaybetmiştir.

İşte bunun gibi, zühdün, dünyadan yüz çevirmenin hakîkatini, şartlarını, sebeplerini bilmekle, zâhid olarak yaşamak arasında fark vardır. İyice anladım ki, tesavvuf ehli güzel hâllere sâhib ve kuru sözlerden uzaktırlar. Tesavvufda ilm yoluyla öğrenilmesi mümkün olan şeyleri tahsîl etdim. Benim için, işitmekle ve öğrenmekle elde edilemeyen ancak, tatmakla, yaşamakla, o yolun ehli olmakla kavuşulandan başka bir şey kalmamıştı. Dînî ve akfî ilmleri iyice kavramak için, lâyıkıyla öğrendiğim ilm dalları ve yükseldiğim meslekler, bana, Allahü teâlâyâ, Peygamberliğe ve âhîret gününe, şüphe götürmez, sağlam bir îmân kazandırmıştı. İmânın esâsları belli bir delîl ile değil, bilâkis sayısız sebeplerle, karînelerle ve tecribelerle kalbime iyice yerleşmişti.

Şunu iyice anladım ki, âhîretde se'âdete kavuşmak için, takvâ üzere yaşamak, harâmlardan sakınmak, nefsi hevâ ve hevesinden men' etmek tek çâredir. Bu işin başı da, bir gurûr ve aldanış yeri olan dünyadan uzaklaşıp, âhîrete bağlanmak, bütün varlığı ile tamamen Allahü teâlâyayönelmek, kalbin dünyadan alâkasını kesmektir. Bu ise, ancak, maldan, makâmdan, yüksek gâyelere ulaşmaya engel olan şeylerden uzak durmakla mümkün olur.

Sonra, kendi vaziyetimi tedkîk etdim. Gördüm ki, dünya meşgâlelerine dalmışım. Bu meşgâleler beni tamamen sarmış hâldedir. Yapdığım işleri düşündüm. En güzel işim, ders vermek ve talebe yetiştirmekti. Bu işde de âhîrete pek fâidesi olmayan, mühim olmıyan bir takım ilmlerle meşgûl olduğumu gördüm. Ders vermekdeki niyyetimi araştırdım. Onun da Allah rızâsı için olmadığını, şân ve şöhret kazanmak, makâm ve mevki' sahibi olmak arzûsundan ileri geldiğini anladım. Uçurumun kenârında olduğumu, hâlimi düzeltmezsem ateşe yuvarlanacağıma kanâ'at getirdim. Bir müddet devâmlı bunu düşündüm. Henüz irâdeme hâkim durumda idim. Birgün Bağdâddan ayrılıp gitmeğe ve o hâllerden kurtulmağa kesin karâr verirdim. Ertesi gün bu kararımdan vazgeçerdim. Karârsız bir hâlde idim. Bir sabâh âhîret arzûsu kuvvet bulsa, akşam dünya arzûları bir ordu gibi üzerime saldırıp, o arzûyu mutlaka dağıtıyordu. Dünya arzûları bir zincir gibi, beni makâm ve mevki'ye doğru

sürüklüyordu.

Îmân münâdîsi de şöyle sesleniyordu: (Göç zamanı geldi. Ömrün bitmek üzeredir. Önünde uzun âhiret yolculuğu vardır. Şimdiye kadar öğrendiğin ilm ve yaptığın amel hep riyâdır, gösterişdir. Şimdi âhirete hâzırlanmazsan, ne zaman hâzırlanacaksın. Dünya alâkalarını şimdi kesmezsen, ne zaman keseceksin.) O zaman içimdeki önceki arzû yeniden uyanırdı. Bağdâddan ayrılıp gitmek karârım kuvvetlenirdi. Bu sefer şeytân şöyle vesvese verirdi: Bu hâlin bir hastalıktır. Sakın i'tibâr etme. Çünkü, çabuk geçecek bir hâldir. Eğer ona uyararak şu ânda bulunduğun mevki'yi ve kimsenin bozamayacağı muntazam hayatı terk edersen, bir gün nefsin tekrar dönmek ister. Fekat bir daha ele geçmez.

Hicrî dörtyüzseksensekiz (488) senesi Receb ayından i'tibâren, **altı ay** kadar dünya arzûları ile âhiret arzûları arasında karârsız kaldım. Sonra, artık iş ihtiyârî olmakdan çıkıp, zarûrî bir hâle döndü. Çünkü, **Allahü teâlâ dilime bir kilit vurdu.** Ders veremeyecek sûretde bağlandı. Talebelerimi memnûn etmek için, birgün olsun ders vermeye kendimi zorladım. Fekat dilim bir kelime dahî söyleyemedi. Buna gücüm yetmiyordu. Sonra dilimdeki tutukluk kalbime bir hüznün verdi. Bu üzüntü sebebiyle mi'demde hazm kuvveti kalmadı. Yemekden, içmekden kesildim. Boğazımdan su geçmiyordu. **Bir lokmayı hazm edemiyordum.** Bu yüzden bedenim za'îfledi. Doktorlar bana ilâcın fâide vereceğinden ümîdi kesdiler. Bu durum, kalbe âit bir hâldir. Ondan da mîzâca, yani tabî'atına sirâyet etmişdir. Kalbde meydana gelen bu büyük üzüntü gitmedikçe, ilâcla iyileştirmeye imkân yokdur, dediler.

Âciz kaldığımı, irâdemim tamamen elden çıktığını görünce, çâresiz kalan kimsenin yalvarması gibi, Allahü teâlâyâ sığındım. Çâresiz kalanların düâsını geri çevirmeyen Allahü teâlâ düâmı kabul buyurdu. Bana makâm, mevki', mal, âile, evlâd ve dost gibi şeylere gönül bağlamaktan kurtulmayı ihsân etdi. **Şâm**da ikâmet etmeye karâr verdim. Halîfenin ve beni sevenlerin bu arzûmu öğrenmelerini istemiyordum. **Mekke**ye gidecek gibi göründüm. Bir daha dönmek üzere **Bağdâd**dan ayrılacağımı latîf, uygun hîlelerle belli etmemeye çalıştım. Bütün Irâk âlimleri gitmemem için, tenkîdde bulundular. Onların arasında, herşeyden yüz çevirmemem dînî bir sebepten olduğunu kabul edecek bir kimse yokdu. Onlar benim bulunduğum mevki'nin, dînin en yüksek mevki'i olduğunu zan ediyorlardı. Bilgileri ancak bu kadarına yetiyordu. Sonra halk, gitmemem sebebi hakkında bir takım tahmînler arasında şaşırıldı kaldı. **Irâk**dan uzak olanlar ise, bu gidişimin memleketi idâre eden devlet adamlarının arzûlarından ileri geldiğini zan ediyorlardı. Devlet adamlarına yakın olanlar da, onların beni bırakmamak için ne kadar uğraşdıklarını, yaptığımı kınadıklarını, benim de onlardan yüz çevirdiğimi, sözlerine kulak asmadığımı görüyorlardı. Bu, Allahdan gelmiş bir işdir. Âlimlere ve ehl-i islâma nazar değdi. Bunun başka bir sebebi olamaz diyorlardı.

Malımdan, bana ve çocuklarımla nafakasına yetecek kadarını ayırdım. Geri kalanını tamamen dağıtdım. Irâk malı müslimânlara vakf olduğu için, böyle işlere ayrılması câizdir. Dünyada, bir âlimin çocukları için ayıracağı bu maldan daha iyi bir mal görmedim. **Nihayet, Bağdâd**dan ayrılıp, **Şâma** gitdim. **Şâm**da **iki seneye**

yakın ikâmet etdim. Bu zaman içinde, tesavvuf kitaplarından öğrendiğim gibi, nefsimi fenâ hâllerden temizlemek, ahlâkımı güzelleştirmek, Allahü teâlâyı zikir etmek, kalbimi tasfiye etmekle meşgûl oldum. **İnsanlardan uzak durup, zamanımı riyâzetle ve ibâdetle geçirdim. Şâmdaki Emevî câmi'nde bir müddet i'tikâfa girdim. Câmi'nin minâresine çıkar, kapıyı kilitletim ve bütün gün orada kalırdım. Sonra Kudüse girdim. Beyt-i mukaddese girdim.** Her gün Sahrâtullaha (Peygamberlerin ve Evliyânın ibâdet mahalli olmakla meşhûr yer) girer, kapıları üzerime kilitletim.

Kudüsü ve **hazret-i İbrâhîm Halîlullahı** "aleyhisselâm" ziyâretten sonra, **hac farizâsını** yerine getirmek, **Mekke-i mükerreremin** ve **Medîne-i münevverenin** bereketlerine kavuşmak, Resûlullahın "sallallahü aleyhi ve sellem" kabr-i şerîfini ziyâretle şereflemek arzûsu kalbime düşdü. **Hicâza gidip, bu arzûma kavuştum.**

Daha sonra, çocuklarımın da'veti ve içimdeki arzû, beni vatanıma çekti. Hiç dönme düşüncesinde olmadığım hâlde, döndüm. Yine insanlardan uzaklaşmayı tercîh etdim. Yalnız kalmağa, Allahü teâlâyı zikir etmeğe ve ondan başka herşeyi kalbimden çıkarmağa çok hırslı idim. Zamanın hâdiseleri, çoluk-çocuk derdi, geçim sıkıntısı, huzûrumu bozuyor, yalnızlıktan duyduğum tadı bozuyordu. Bu tadı ancak arasıra duyuyordum. Bununla berâber, o hâle kavuşmaktan ümîdimi kesmedim. **On sene kadar böyle devâm etdim.** Yalnızlıklarım sırasında bana o kadar şey ma'lûm oldu ki, onları tamamen anlatmak mümkün değildir. Fâidelenmek için birazından bahsedeyim.

Kesin bir şekilde anladım ki, tesavvuf ehli, Allahü teâlânın yolunda olan kimselerdir. Onların hâlleri, hâllerin en iyisidir. Yolları, yolların en doğrusudur. Ahlâkları ahlâkların en temizidir. Dînin esâsına vâkıf olan âlimlerin ilmi, hükemânın hikmeti, onların hâllerinden ve ahlâklarından bir kısmını değiştirmek, daha iyi bir hâle getirmek için bir araya gelse, buna imkân bulamazlar. Daha iyisini ortaya koyamazlar. Onların zâhiren ve bâtinen bütün hâl ve hareketleri, nübüvvet kandilinin ışığından alınmıştır. Yeryüzünde ise, nübüvvet ışığından başka aydınlanacak bir nûr yoktur.

Hâsılı bir tarîkat, bir yol ki, ilk şartı olan temizlik, kalbden mâsivâyı, yani Allahü teâlâdan başka herşeyi çıkarmaktır. Bunun anahtarı, kalbin dâimâ Allahü teâlâyı anmakla meşgûl olmasıdır. Bu hâl, nemâzdaki iftitâh tekbîri mesâbesindedir. Netîcesi, tamamen Allahü teâlânın varlığında yok olmaktır. Böyle bir yol hakkında başka ne söylenebilir.

Allahü teâlânın varlığında yok olmanın son mertebe sayılması, başlangıçta istek ve irâde ile yapılabilen hâllere göredir. Yoksa aslında o fenâ makâmı, tarîkatın başlangıcıdır. Ondan önceki hâller, bu yolun yolcuları için, sokak kapısı ile evin asl kapısı arasındaki avlu durumundadır. Tarîkatın başlangıcından i'tibâren keşifler, müşâhedeler başlar. Hatta öyle olur ki, sâlikler (tarîkat yolcuları) uyanırken melekleri, Peygamberlerin "aleyhimüsselâm" rûhâniyetlerini görürler. Sözlerini işitirler ve onlardan pek çok fâideler elde ederler. Daha sonra onların rûhâniyetlerini ve sîretlerini görmekten öyle yüksek derecelere yükselme hâli hâsıl olur ki, bunu sözle anlatmak mümkün değildir. Kim o hâli anlatmak isterse, sözünde sakınılması imkânsız

açık hatâlar olur.

Hülâsa iş, Allahü teâlâyâ o kadar yaklaşmak derecesine varır ki, bir zümre Allah ile birleştiğini, bir zümre Allaha vâsıl olduğunu tehayyül eder. Bunun tamamı hatâdır. Niçin hatâ olduğunu (**el-Maksad-ül-aksâ**) kitâbımızda açıkladık. Kendisinde bu hâl meydana gelen kimse:

Aklıma getirmediğim şey oldu. Aslını sorma, iyi zanda bulun.

Manasında olan beyte uyararak, fazla bir şey söylememelidir.

Netîce olarak, tesavvuf ehlinin yolunda ilerleyip, bu yola zevk ile vâkif olmayanlar, nübüvvetin hakîkatini anlayamazlar. Sadece ismini bilirler. Evliyâdan hâsıl olan kerâmetler, Peygamberlerden ilk zamanlarda hâsıl olan hâllerdir. Peygamber efendimiz "**sallallahü aleyhi ve sellem**", Peygamberliği bildirilmeden önce, **Hîra** dağına çekilip, insanlardan uzak kalarak, Allahü teâlâyâ ibâdet ettiği sıradaki hâli böyle idi. Hatta Araplar, **Muhammed** "**sallallahü aleyhi ve sellem**", Rabbine âşık oldu, dediler. Bu öyle bir hâldir ki, ne olduğunu o yolda ilerlemiş olanlar, onu zevk ile, tadarak anlarlar. Bu zevki tatmayanlar, tesavvuf ehlinin sohbetinde bulunarak, tecrube ede ede ve işite, işite hâllerin alâmeti ve delâleti ile anlarlar.

İşte tesavvuf ehli ile birlikte bulunanlar, onlardan bu yakîni istifâde ederler. Onlar öyle kimselerdir ki, sohbetlerinde bulunanlar, dalâletde kalmaz. Sohbetlerinde bulunma şerefinden mahrûm kalanlar, (**İhyâ-i ulûmid-dîn**) kitâbımızın "**Acâib-ül-kalb**" kısmında bahsettiğimiz gibi, aklî delîllerle bunun mümkün olduğunu yakînen anlarlar. Bu hâlleri, aklî delîllerle incelemek ilmdir. O hâller ile hâllenmek ise zevkdir, tatmaktır. Hüsn-i zan ve tecrube ile kabul etmekîmandır. İşte bu, ilm, hâl (zevk) ve inanmak olmak üzere üç derecedir. Allahü teâlâ, Kur'ân-ı kerîmde Mücâdele sûresi 11.ci âyet-i kerîmesinde meâlen, (**Allah sizden îmân edenleri ve kendilerine ilm verilenleri derecelere yükseltir...**) buyurdu.

Bu üç dereceye kavuşanların dışında kalan bir takım câhil kimseler vardır ki, bu hâlleri inkâr ederler. Böyle sözlere şaşarlar ve alay ederler. Bunlar ne hezeyânlar yapıyorlar derler. Bunlar hakkında Allahü teâlâ, Peygamber efendimize "**sallallahü aleyhi ve sellem**" meâlen şöyle buyurdu: (**O münâfıklardan seni dinlemeye gelen de var. Hatta Senin yanından çıktıkları zaman, (Eshâb-ı kirâmdan) kendilerine ilm verilmiş olanlara şöyle derler: O biraz önce ne söyledi? (Böylece alay ederler). Bunlar öyle kimselerdir ki, Allah kalblerini mühürlemiştir de, hep hevâlarına uymuşlardır.**) (Muhammed sûresi: 16.ci âyet-i kerîmesi.)

Tesavvuf ehlinin yolunda ilerlemem sâyesinde muttali' olduğum husûslardan biri de, nübüvvetin hakîkati ve husûsiyeti bana âşikâr oldu. Nübüvvetin esâsına dâir burada ma'lûmât vermek lâzımdır. Buna çok ihtiyâc vardır.

NÜBÜVVETİN HAKİKATİ VE BÜTÜN İNSANLARIN ONA MUHTÂC OLMASI

Şu bilinmelidir ki, insan dünyaya ilk geldiğinde, bilgisiz, Allahü teâlânın yarattığı bütün âlemlerden habersiz olarak yaratılmışdır. Âlemler çoktur. Sayılarını Allahü

teâlâdan başka kimse bilmez. Nitekim, Kur'ân-ı kerîmde [Müddesir sûresi 31 .ci âyetinde] meâlen: "Allah'ın ordularının sayısını Ondan başka kimse bilmez) buyurdu. insan, idrâki sâyesinde âlemden haberdâr olur. İdrâklerden herbiri de, insan onunla bir âlemi anlasın diye yaratılmışdır. Âlemlerden maksadımız, varlıkların çeşidleridir. İnsanda en önce dokunma duyusu yaratılır. Bu duyu ile soğuğu, sıcağı, nemi, kuruyu, yumuşağı, katıyı ve benzerlerini idrâk eder. Bu duyu, renkleri ve sesleri kat'iyen anlayamaz. Bunlar, dokunma duyusuna göre yok demektir. Sonra insanda görme duyusu yaratılır. Bununla da renkleri, şekli anlar. Görme duyusuna âit âlem, duyu ile anlaşılabilen âlemlerin en genişidir. Daha sonra insanda, işitme duyusu yaratılır. Bununla da sesleri, na'meleri işitir. Nihayet insanda zevk, tatma duyusu yaratılır. Böylece duyu âleminin idrâk vâsitaları olan duyu organları tamamlanır. Yedi yaşına yaklaştığı zaman, temyîz gücü, yani nesnelere birbirinden ayırma gücü yaratılır. Bu çağ, insan varlığının başka bir duruma girdiği çağdır. İnsan bu çağda, duyu organlarıyla anlayamayan şeyleri de anlar. İnsan, daha sonra başka bir duruma yükselir. Kendisinde akl yaratılır. İnsan akl ile, lüzûmlu, mümkün ve imkânsız olanları ayırır. Akl, temyîz ve his kuvvetlerinin, duyu organlarının anlayamadığı şeyleri anlar.

Allahü teâlâ bazı seçtiği kullarında, akıldan sonra, başka bir kuvvet daha yaratır. Bununla, aklın bilemediği, bulamadığı şeyler ve ilerde olacak şeyler anlaşılır. Buna nübüvvet yani Peygamberlik kuvveti denir. Temyiz kuvveti, akl ile anlaşılacak şeyleri anlayamadığı için, bunlara inanmıyor. Akl da, Peygamberlik kuvveti ile anlaşılacak şeyleri anlayamadığı için, bunların var olduklarına inanmıyor, inkâr ediyor. Anlamadığını inkâr etmek, anlamamanın, bilmemenin ifâdesi oluyor. Bunun gibi kör olarak dünyaya gelen kimse, renkleri, şekli hiç işitmeseyse bunları bilmez. Varlıklarına inanmaz. Allahü teâlâ, nübüvvet kuvvetinin de bulunduğunu kullarına bildirmek için, bu kuvvetin benzeri olarak, insanlarda rüyayı yarattı. İnsan ilerde olacak şeyi, açıkca veyâ âlem-i misâldeki şekli ile bazı rüyada görmektedir. Rüyayı bilmeyen birine, insan ölü gibi baygın hâle gelip, düşünce ve bütün hisleri gidince, aklın ermediği gayba âit şeyleri görüyor denilse inanmaz. Böyle şeyin olamayacağını isbâta kalkışarak, insan etrafını his kuvvetleri ile anlıyor. Bu kuvvetler bozulursa, birşey idrâk edemiyor. Hele hiç işlemedikleri, fe'al olmadıkları zaman hiçbir şeyi anlayamazlar. Böyle bozuk mantık yürütür. Akl ile bilinen şeyleri his kuvvetleri anlayamadıkları gibi, nübüvvet kuvveti ile bilinen şeyleri akl anlayamıyor.

Peygamberlik kuvvetinin bulunduğu şüphesi olanlar, bunun mümkün olmasında veyâ mümkün ise de, vâki' olmasında şüphe ediyorlar. Bunun mevcut ve vâki' olması, mümkün olduğunu göstermektedir. Bunun mevcut olduğunu da, Peygamberlerin aklın ermediği bilgileri haber vermeleri göstermektedir. Akl ile, hesâb ile, tecrübe ile anlayamayan bu bilgiler, ancak Allahü teâlânın ilhâm etmesi ile, yani Peygamberlik kuvveti ile anlaşılmalıdır. Peygamberlik kuvvetinin bundan başka özellikleri de vardır. Bir özelliğin benzeri olan rüya, insanlarda bulunduğu için, biz de, misâl olarak bunu bildirdik. Başka özellikleri, tesavvuf yolunda çalışanlarda zevk yolu ile hâsıl olur.

Peygamberde bulunup, sende bulunmayan bir özelliği aslâ anlıyamazsın. Anlıyamayınca, onu nasıl tasdîk edebilirsin? Çünkü tasdîk, anladıktan sonra mümkündür. O özellik sende tesavvuf yolunun başlangıcında hâsıl olur. Hâsıl olan bu özelliğin mikdârı nisbetinde bir çeşid zevke kavuşursun. Bu zevke kıyâs ederek, benzeri sende hâsıl olmamış hâlleri tasdîk edersin. İşte tek başına bu özellik, nübüvvetîmân etmen için sana kâfidir.

Bir şahsın Peygamber olup olmadığına şüphesi olan kimse, onun yaşayışını görmeli veyâ yaşayışını bildiren haberleri, insâşa incelemelidir. Tıp veyâ fıkıh ilmini iyi bilen kimse, tıp veyâ fıkıh âliminin hayatını bildiren haberleri incelemekle onun hakkında ma'lûmât sahibi olur. Meselâ, imâm-ı Şâfi'nin fıkıh âlimi veyâ Calinosun tabip olup olmadığını anlamak için, bu ilmleri iyi öğrenmek, sonra bunların bu ilmler üzerindeki kitaplarını incelemek lâzımdır. Bunun gibi, Peygamberlik üzerinde ma'lûmât edinen ve sonra Kur'ân-ı kerîmi ve hadîs-i şerifleri inceleyen kimse, Muhammed aleyhisselâmın Peygamber olduğunu ve Peygamberlik derecelerinin en üstünde bulunduğunu iyi anlar. Hele Onun sözlerinin kalbi temizlemekte olan tesirlerini öğrenince ve hele Onun bildirdiklerini yaparak kendi kalb gözü açılınca, Onun Peygamber olduğunaîmânı, yakîn hâlini alır. Onun, (Bildiklerine uygun hareket edene, Allahü teâlâ bilmediklerini bildirir) ve (Zâlîme yardım eden, ondan zarar görür) ve (Sabâhları, yalnız Allahü teâlânın rızâsını kazanmağı düşünen kimseyi, Allahü teâlâ, dünya ve âhîret arzûlarına kavuşdurur) hadîs-i şeriflerinin doğru olduğunu bin, iki bin, hatta binlerce defa tecrîbe edersen, sende kesin bir ilm hâsıl olur. Böylece ilmin ve îmânın kuvvetlenir. Nübüvvet hakkında yakîn elde etmek ve îmânın zevkî, yani görmüş gibi olması, tesavvuf yolunda çalışmakla olur. Bu yolda ilerlemeğe gayret et. Yoksa değneğin ejderha olması, ayın ikiye bölünmesi mu'cizelerine bakmak kâfi gelmez. Sadece bu mu'cizelere bakıp da, sayılamıyacak kadar çok olan alâmetleri göz önünde tutmazsan, bu mu'cizeleri sihr ve hayal sayarsın. Bazı kimseleri dalâlete, bazı kimseleri de hidâyete kavuşturan Allahü teâlâ tarafından bir nev'î ibtilâ, dalâlete düşürme zan edersin. Çünkü, Allahü teâlâ [Kur'ân-ı kerîmde, Fâtır sûresi, 8.ci âyetinde] meâlen, (Allah, dilediği kimseyi dalâlete, dilediğini de hidâyete erdirir) buyurdu.

Mu'cizelerle alâkalı olarak sana bazı sùâller sorulabilir. O zaman, mu'cizenin nübüvveti işâret ettiği husûsundaki inancının dayanağı sadece çok düzgün ve tesirli sözlerden ibâret kalırsa, bunun tersini iddia eden birisinin, daha tesirli sözleri ile şüpheye düşebilirsin. Böylece, îmânın sarsılır. Mu'cizeler, senin nazarında Peygamberliği bildiren birçok delîllerden biri olsun. Böylece, sende, Peygamberlik hakkında sadece bir delîle değil, pek çok delîle dayanan ve reddi mümkün olmayan kesin ilm, îmân hâsıl olur. Meselâ, bir kimseye yalan söylemeleri mümkün olmayan bir cemâ'at, bir şey söylediğinde, o kimsede kesin bir ilm hâsıl olur. Fekat o kimse, sadece belli bir şahsın bildirmesiyle kesin ilmi, bilgiyi elde edemez. Gerçi ona hâsıl olan bu yakîn, yani kesin inanma, bunu haber veren cemâ'atin dışında olamayacağı gibi, ayrı ayrı ferdleri de belli değildir. İşte, kuvvetli ve ilme dayanan îmân budur.

Zevkle, tadararak elde edilen îmân ise, gözle görmek, elle tutmak gibidir. Bu ise,

sadece tesavvuf yolunda ele geçer. Nübüvvetin hakîkatine dâir verdiğimiz bu ma'lûmât, maksadımızı anlatmağa kâfidir. Bu mes'eleleri açıklamaya neden ihtiyâc olduğunu ileride beyân edeceğim.

DERS VERMEYİ TERK ETDİKDEN SONRA, TEKRAR DERS VERMEĞE BAŞLAMAMIN SEBEBİ

On seneye yakın uzlet ve halvet hâlinde, yani insanlardan uzak, yalnız yaşadım. Bu zaman içinde sayamıyacağım birçok sebeplerden dolayı, ba'zan zevkle, tadarak, ba'zen aklî delîl ile, ba'zan da îmânımla anladım ki, insan, beden ve kalbden yaratılmışdır. Kalbden maksadım, ölülerde ve hayvanlarda da bulunan yürek değil. Allahü teâlâyı tanımaya mahsûs rûhun hakîkatidir. Bedenin bir sıhhat hâli vardır ki, se'âdeti ona bağlıdır. Bir de hastalık hâli vardır ki, helâk olmasına sebeptir.

Kalbin de sıhhat ve hastalık hâli vardır. İnsanlar için, [Şu'âra sûresi, 89.cu âyetinde meâlen], **(Ancak selîm ve pâk bir kalb ile Allah'ın huzûruna varanlar kurtulur)** buyurulmuşdur. Kalbin hastalığı da vardır ki, insanın dünyada ve âhîretde ebedî helâkine sebep olur. Allahü teâlâ Kur'ân-ı kerîmde [Bekara sûresi, 10.cu âyetinde] meâlen, **(Kalblerinde hastalık vardır)** buyurdu. Allahü teâlâyı tanımamak öldürücü zehrdir. Nefsin arzûlarına uyarak, Allahü teâlânın emrlerini yapmamak, kalbi öldüren bir hastalıktır. Allahü teâlâyı itâ'at ise, kalbi diriltir. Nefsin arzûlarına muhâlefet ederek tâ'atde bulunmak, kalbin hastalığına şifâ veren ilâcdır. Beden hastalığını gidermek, ilâclarla tedâvîye bağlı olduğu gibi, kalb hastalığının tedâvîsi de bir takım ilâclarla mümkündür. Bedenin tedâvîsi için kullanılan ilâcların tesirleri, akl ile kavranamayan özelliklerdendir. Nübüvvet mahsûs özelliklerle varlıkların özelliklerini anlayan ve Peygamberlerden gelen bilgilere sâhib olan tabîbleri taklîd etmek lâzım olur. Bunun gibi, bana zarûrî bir ilm olarak ma'lûm oldu ki, Peygamberler tarafından mikdârları belli edilen ibâdet ilâclarının da tesirleri, akl ile idrâk olunamaz. Bunları akl ile anlamaya uğraşmamalıdır. Nübüvvet nûru ile idrâk eden Peygamberleri taklîd etmek, emrlerine uymak lâzımdır. İlâclar, çeşidleri ve mikdârları başka başka olan, çeşidli maddelerden yapılırlar. Bir kısım maddeler, diğerlerinin iki katı olur. Bu sebebsiz değildir. Özelliklerine göre, böyle olması îcâb eder. Kalb hastalıklarının ilâcı olan ibâdetler de, böyle mikdârı ve çeşidi değişik olan hareketlerden ibâretlidir. Secde, rûkû'nun iki katıdır. Sabâh nemâzı, ikinci nemâzının yarısı kadardır. Böyle olmasında ilâhî bir sır vardır. Bu sır, ancak nübüvvet nûruyla anlaşılabilen bir özellik cinsindedir. İbâdetlerin bu durumları için, akl yoluyla hikmet ve sebep arayanlar veyâ bu özelliklerin ilâhî bir sırı dayanmadığını, tesâdüfen bir şey olduğunu zan edenler, ahmaklıklarını ve câhilliklerini ortaya koymuşlardır. İlâclarda onları meydana getiren bir takım temel maddeler vardır. Bunlar, temel unsûrlar sayılır. Bir de ilâcları hâzırlarken, bazı husûslar göz önünde tutulur. Bunlar da ilâcların temel maddelerinin tesirini göstermesi için, yardımcı maddelerdir. Bunların da herbirinin ayrı biryeri vardır. Bunun gibi, sünnetler ve nâfileler asl rûknleri (farzları) tamamlayıcıdır.

Hülâsa, Peygamberler, kalb hastalıklarının tabîbleridir. Aklın fâidesi ve işi, bize Peygamberleri tasdîk ve şehâdet ettirmektir. Nübüvvet nûruyla idrâk edilen sırları

anlamaktan âciz olduğumuzu i'tirâf ettirmektedir. Bizi elimizden tutup, körleri rehberlerine, şaşırıp kalmış olan hastaları şefkatli tabîbe teslîm eder gibi, nübüvvete teslîm etmesidir. İşte aklın yapacağı iş, bu kadardır. Bundan ötesine geçemez, karışamaz. Ancak tabîbin kendisine söylediğini bize haber verir. Bu mes'eleler; halk arasından uzaklaşıp, yalnız yaşadığım müddet içinde âdetâ gözle görür gibi kesin ve zarûrî bir tarzda anladığım mes'elelerdir.

Diğer taraftan, nübüvvetin var olup olmadığı ve mâhiyeti husûsunda, Peygamberlerin bildirdiği hükmlerle amel etmekte, insanların i'tikâdının za'îfliğini gördüm. Bu durumun, halk arasında yaygın hâlde olduğuna şâhid oldum. Halkdaki gevşekliğin ve îmân za'îfliğinin sebeplerini araştırdım ve buldum.

Bunlar dört sebeptir:

Birincisi: Felsefe bilgileri ile meşgûl olanlardan kaynaklanan sebeptir.

İkincisi: Tesavvuf yoluna mensûb olanlara dayanan sebeptir.

Üçüncüsü: Ta'lîm iddiasına (İsmâ'îliyyeye) mensûb olanlara dayanan sebeptir.

Dördüncüsü: Halk arasında âlim diye tanınmış kimselere dayanan sebeptir.

Bir müddet de halkın durumunu araştırdım. Dînin emrlerini yerine getirmekte kusur edenlere, bunun sebeplerini sordum. Niçin şüphe ettiklerini, i'tikâdlarını ve kalblerindeki düşüncelerini araştırdım.

Böyle kimselere: Niçin dînin emrlerini yapmıyorsun? Eğer âhirete inanıyorsan ve hâzırlandıysan, onu dünya karşılığında satıyorsan, bu hâl ahmaklıktır. Çünkü sen, ikiyi bire karşılık değişmezsin. Nasıl oluyor da, ebedî âhret hayatını, bu geçici dünyaya karşılık değişiyorsun. Eğer âhirete inanmıyorsan, îmânın yok demektir. Îmâna kavuşmak için derhâl tedbîr al, nefsine hâkim ol. İçinde saklı olan küfrün sebebinin araştırılmasıdır. Gerçi sen kalbinde saklı olan küfrü açıkça söylemiyorsun. Sadece, kendini îmân sahibi ve dîne bağlı gibi göstermekle, küfrünü açığa vurmamak fâidesizdir, diyordum.

Bazısı buna şöyle cevap veriyordu: Dînin emrlerini yerine getirmek husûsunda âlimlerin bizden daha çok dikkat etmeleri lâzımdır. Fazîletli diye şöhret bulanlardan falan kimse, nemâz kılmıyor. Falan kimse, şerâb içiyor. Falan, vakf ve yetîm malı yiyor. Falanca da harâmlardan sakınmıyor. Bir diğeri de rüşvet alıyor ve sâire.

Diğer bir şahs da şöyle dedi: Bazı kimseler, tesavvuf ilmine ve hâllerine vâkif olduğunu söyleyerek, tesavvufdan dem vuruyor. İbâdet etmeye hâcet bırakmayan bir makâma yükseldiğini söylüyor!

Üçüncü bir kimse ise, herşeyi mubâh ve halâl gören bir mezhebin, yani ibâhâ ehlinin yoluna sapmışdır. Onların şüphelerinden bir şüpheyi saplanmış, dînin emrlerini yerine getirmiyor. Bunlar, tesavvuf yolundan uzak sapık kimselerdir.

Dördüncü bir kimse de, ta'lîmiyye ehliyle karşılaşmış, diyor ki: Hakkı bulmak güçtür. Ona varan yol kapalıdır. Bu konuda çok ihtilâf vardır. Mezheplerden biri

diğerinden daha doğru gözüküyor. Aklî delîller ise, birbirini çürütüyor. Bu delîlleri ortaya atanların görüşlerine güvenilmez. **Ta'îmiyye** mezhebine da'vet edenler de, delîllerinde zorlayıcı olup, ellerinde delîl olmadan hükm veriyorlar. Bu durumda niçin şüpheli olan şeyleri yapmakla meşgûl olayım.

Beşinci kimse de diyordu ki: Ben dînin emrlerini başkasını taklîd ederek niçin yapayım. Ben aydın insanım. Felsefe ilmini okudum ve Peygamberliğin hakîkatini idrâk etdim. Onun hakîkati, hikmetlere ve maslahata, fâidelere dayanıyor. İbâdetlerden maksad, halkın câhil kısmını zabtetmek, onları, birbirini öldürmekden, çekişmekden ve nefsânî arzûlardan alıkoymaktır. Ben câhil halkdan biri değilim ki, dînin emri altına gireyim. Ben hikmet sahibiyim ve hikmete uyarım. Hakîkati hikmetle görürüm. Bu husûsda taklîde, Peygamberetâbi' olmağa ihtiyâcım yokdur. İşte, ilâhiyyûn **felsefecilerinin** kitaplarını okuyanlar veyâ **İbni Sînâ** ve **Fârâbînin** kitaplarından bunları öğrenen kimselerin inancları böyledir. Böyle kimseler, islâmiyyeti kendilerine sūs vâsıtası yaparlar. Onları çoğu kerre Kur'ân-ı kerîm okurken, cemâ'ate gidip, nemâz kılarken ve sözde dîni çok medh etdiklerini görürsün. Fekat, şerâb içerler ve dînin harâm dediği şeyleri yapmaktan sakınmazlar. Bunlardan birine, Peygamberliğe inanmıyorsan, niçin nemâz kılıyorsun diye söylenilse, bedenimin idmanı için der ve bu halkın bir âdetidir. Halkın yaptığı gibi yapıyor gözükmek, malımı, çoluk çocuğumu korumaya vesîle oluyor diye cevap verir.

Bunlardan bir kısmına da, din gerçek, nübüvvet hakdır, denip, o hâlde niçin içki içiyorsun diye sorulunca, şu cevâbı verir. İçki, insanlar arasında kin ve düşmanlığa sebep olduğu için yasaklanmıştır. Ben ilmim ve hikmetimle, aydın olmam sâyesinde bu tehlikelerden korunurum. İçki içmekten maksadım, zekâmı keskinleştirmekdir, cevâbını verir.

İbni Sînâ, yazdığı ahdnâmede, Allahü teâlâyâ ahdlerde bulunmuş, dînin emrlerini yerine getireceğini, ibâdetlerde kusur etmeyeceğini, şerâbı zevk için değil, tedâvî için içeceğini söylemiştir. İşte **felsefecilerden** îmân sahibi olduğunu iddia edenin îmânı bu kadardır. Bir kısım insanlar, bu **felsefecilere** aldanmıştır. **Felsefecilere** i'tirâz edenlerin i'tirâzlarının za'îfliği, yani bu i'tirâzı yaparken farkında olmadan hendese, mantık ve benzeri gibi kendilerine lâzım olan ilmleri de red etmeleri, i'tirâzlarını zayıfletmiştir. Bu durum ise, halkın **felsefecilere** aldanmasını arttırmıştır. Bu husûsa daha önce işâret etmişdik.

Bu gibi sebeplerle halkın îmânının bu derece za'îflediğini görünce, bu şüpheleri ortadan kaldırmak için, kendimi hâzırlanmış bir hâlde buldum. Bu adamları rezîl etmek, benim için bir yudum su içmekten daha kolay oldu. Çünkü, **felsefecilerin**, **ta'îmiyyenin**, âlim geçinenlerin ve tesavvuf ehlinin ilmlerini tam manasıyla öğrenmişdim. Kalbime doğru ki, böyle bir zamanda bunu yapmak, benim için kaçınılmaz, ihmâle gelmez zarûrî bir işdir. Kendi kendime; yalnız yaşamak, halk arasına karışmamak ne işeyarar? Hâlbuki hastalık, salgın hâlini almış, bunu tedâvî edecek tabîbler de hastalanmış, halk sapıklıktan helâk olmak üzeredir diyordum.

Yine bu belâyı gidermek, bu karanlığı ortadan kaldırmak için, başka ne zaman

imkân bulabilirsin? Zaman, fetret zamanı, devr, bâtil devridir. Halkı sapdığı bâtil yoldan doğru yola çağırırsan, bu devrdeki insanların hepsi sana düşman kesilir. Onlara nasıl karşı koyabilirsin ve onlarla nasıl baş edebilirsin? Bu ancak dînine bağlı ve güçlü bir hükmdârın yardımı ile olabilir diyordum. Bir ara hakkı delîl ile açıklamaktan âciz olduğumu rûhsat kabul ederek, uzlete, insanlardan uzak kalmağa devâm etmeğe karâr verdim. Allahü teâlâ takdîriyle, zamanın sultânının kalbinde bir arzû uyandırdı. Onun bu arzûsunda dışardan başka bir tesir yokdu. Halkın içine düşdüğü bu fetret devrini kaldırmam için, **Nişâbura** gitmememi kesin bir emrle bildirdi. Emr o derece kesin idi ki, muhâlefetde ısrâr etseydim, sultânın kalbini kırmış olurdu. Bu hizmeti yapmaktan kendimi ma'zûr görmemin za'îf bir sebebe dayandığının farkına vardım. Tenbellik,istirâhat, nefsi azîz tutmak, halkdan gelecek olan sıkıntılardan korunmak gibi sebeplerle, halkdan uzaklaşmak lâîyk değildi. İnsanların cefâsının güçlüğü, nefse rûhsat vesîlesi olamazdı. Allahü teâlâ, [Kur'ân-ı kerîmde, Ankebût sûresinin, bir, iki ve üçüncü âyet-i kerîmelerinde] meâlen, **(Elîf, lâm, mîm. İnsanlar, imtihândan geçirilmeden, sadece, îmân etdik, demeleriyle bırakılıvereceklerini mi sandılar? Biz onlardan öncekileri de imtihândan geçirmişizdir. Elbette Allah, doğruları ortaya çıkaracak, yalancıları da mutlaka ortaya koyacaktır)** buyurdu.

Allahü teâlâ yine Resûlüne "**sallallahü aleyhi ve sellem**" [Kur'ân-ı kerîmde, En'am sûresi otuzdördüncü âyetinde] meâlen, **(Muhakkak ki, senden önceki Peygamberleri de yalanladılar. Onlar yalanlamalara karşı sabrettiler ve yardımımız, kendilerine yetişinceye kadar sıkıntılara katlandılar. Allah'ın hükmlerini hiçbir güç değiştiremez. Muhakkak ki, Peygamberlerin haberlerinden bazısı sana geldi)** buyurdu.

Allahü teâlâ yine [Kur'ân-ı kerîmde, Yasîn sûresinin ilk onbir âyet-i kerîmesinde] meâlen, **(Yasîn. Hikmetlerle dolu Kur'âna yemîn ederim ki, sen Peygamberlerdensin. Dosdoğru yoldasın. Kur'ân, Azîz ve Rahîm olan Allah tarafından indirilmiştir. Onunla ataları uyarılmış azgın bir kavmi uyarasın diye gönderildin. Onlardan çoğu, azâbımıza müstehak oldu. Onlar îmân etmezler. Biz onların boyunlarına çene kemiklerine dayanacak şekilde birer demir halka geçirdik. Başları kalkık duruyor, aşağı bakamıyorlar. Önlerinde bir set, arkalarında bir set yaratdık. Onları her taraftan çevirdik. Önlerini, arkalarını göremiyorlar. Onları uyarsan da, uyarmasan da birdir. Îmân etmezler. Sen ancak, Kur'âna uyan ve görmediği hâlde Allahdan korkan kimseleri uyurabilirsin. Onları ma'rifet ve Cennetle müjdele)** buyurdu.

Halkın arasına dönme husûsunda kalb gözü açık ve müşâhede erbâbından, yani tesavvuf ehli büyüklerden birçok kimse ile istişârede bulundum. Hepsi artık uzleti terk edip, insanların arasına dönmek îcâb ettiğini sözbirliği ile söylediler. Tesavvuf ehlinden bazı sâlih kimseler tarafından görülen ve dilden dile dolaşan rüyalar da insanların arasına dönmemi, halkı şaşkına çeviren sapıklıklara cevap vermek için harekete geçmemi işâret ediyor ve kuvvetlendiriyordu. Bu rüyalar, Allahü teâlânın bu asrın yani hicrî beşinci asrın başında, takdîr buyurduğu bir hayrın doğru i'tikâda, yani Ehl-i sünnete dönmenin başlangıcı olduğunu gösteriyordu. Allahü teâlâ, her asrın başında dîni yeniden dirilteceğini va'd buyurdu. Bütün bu şehâdetlerden dolayı kalbimde

ümîdim kuvvetlendi. Hüsn-i zannım gâlib geldi.

Hicrî dörtyüzdoksandokuz (499) senesi Zilkâde ayında bu mühim vazîfeyi, yani tecdîd işini yerine getirmek için **Nişâbûra** hareket etmem nasîb oldu. **Bağdâd**dan ayrılışım dörtyüzseksensekiz senesinin Zilkâde ayında idi. Demek ki, insanlardan ayrı, uzlet hâlinde yaşamam, **onbir sene**yi doldurmuşdu. **Nişâbûra** gitmek üzere yola çıkmam Allahü teâlânın takdîr buyurduğu bir hareket idi. Bu, Allahü teâlânın öyle hikmetler dolu takdîrlerindedir ki, insanlardan uzak yaşadığım esnâda kalbimden hiç geçmemiş idi. Nitekim Bağdâd'dan ayrılmak ve içinde bulunduğum makâmı, mevki'i, malı, mülkü ve evlâdlarımı terk etmek de aslâ hatırımdan geçmemişdi. Kalbleri ve hâlleri deyişdiren Allahü teâlâdır. Bir hadîs-i şerîfde: (**Mü'minin kalbi, Rahmânın kudret elinin iki parmağı arasındadır**) buyuruldu.

İyi biliyorum ki, ilmi yaymaya, talebelere ders vermeye döndüm. Fekat bu dönüş, görüldüğü gibi değil, başka, çok başka bir dönüşdür. Eski hâlime dönmedim. Çünkü dönmek eski hâle girmekdir. Ben eskiden insana mevki' kazandıran ilmi yayıyordum. Sözlerimle ve hâllerimle o ilme da'vet ediyordum. Şimdi ise, insana makâm ve mevki'i terk etdiren, rütbeden uzaklaşmayı öğreten ilme da'vet ediyorum. Niyetim ve arzûm budur. Bu hâlimi Allahü teâlâ biliyor. **Ben kendi nefsimi ve başkalarını islâh etmek istiyorum. Murâdım erecek miyim, yoksa mahrûm mu kalacağım, bilemiyorum. Fekat, kesin ve görmüş gibi inanıyorum ki, bir hâlin deyişmesi, bir işi yapmak kuvveti, ancak Allahü teâlânın yardımı ile ve muvaffak etmesiyledir. Yine inanıyorum ki, ben birşey yapmadım. Allahü teâlâ bana bu işi yapmayı ihsân etdi.** Allahü teâlâdan dileğim, önce beni, sonra da benim vâsıtamla başkalarını islâh eylesin. Hak olan şeyin hak olduğunu gösterebilir ve ona uymayı nasîb eylesin. Bâtıl olan şeyin de bâtıl olduğunu gösterebilir ve ondan sakınmayı nasîb eylesin!

Şimdi, yukarıda bahsettiğimiz, îmânın zaiflemesine sebep olan şeyleri anlatacağım. Se'âdete kavuşduran ve helâke sebep olan hâllerden kurtaran yolu göstereceğim. Ehl-i ta'lîmden (Şî'ânın bir kolu olan İsmâ'îlîlerden) işitdikleri sözler sebebiyle ne yapacaklarını şaşırانların çâresini (**el-Kistas-ül-müstakîm**) adındaki kitâbımızda anlatdık. Burada tekrar ederek sözü uzatmaya lüzûm yoktur.

İbâhâ ehlinin, yani herşeyi mubâh ve serbest görenlerin ortaya atdığı yanlış düşünceleri ve onların şüphelerini yedi kısma ayırdık ve onları da (**Kimyâ-i se'âdet**) kitâbımızda açıkladık.

Felsefe yolunu benimseyip, i'tikâdlarını bozanlar ve Peygamberliği inkâr edenler için, nübüvvetin hakîkatini ve varlığının zarûrî olduğunu izâh etdik. İlâcların, yıldızların ve bunlar gibi şeylerin özelliklerini bildiren ilmlerin varlığı dolayısıyla, Peygamberliğin hak olduğuna delîl getirmemizin sebebi, bu ilm dallarının **felsefecilerin** bahsettiği ilmlerden olmasıdır. Biz, astronomi, tıp, tab'at, sihr, tılsım gibi ilm dallarında âlim olana nübüvvet hakkında delîl gösterirken, herkesin kendi ilmini alâkadar eden delîller gösteririz. Fekat, nübüvveti dili ile kabul etdim deyip, dînin bildirdiği mes'eleleri hikmetle izâha çalışan kimse, muhakkak ki **nübüvvet**e inanmayan bir kâfirdir. O

sadece başkalarının kendisini ta'kîb ettiği bir hâkime inanmıştır. Bu durumun nübüvete inanmakla hiçbir alâkası yoktur. Nübüvete inanmak, **aklın** ötesinde bir âlemin varlığını kabul etmektir ki, orada aklın idrâk edemeyeceği bazı şeyleri idrâk eden bir göz açılır.

Kulak, renkleri, göz, sesleri idrâk edemediği gibi, bütün **duyu organları** da, aklın kavradığı şeyleri idrâk edemez. **Akl** da, kendi ötesinde manevî gözün (**kalb gözü**nün) idrâk ettiği şeyleri anlayamaz. **Felsefeciler** böyle bir şeyi kabul etmiyorsa da, biz bunun mümkün olduğunu ve var olduğunu yukarıda kesin delîller ile açıkladık. Eğer bunu kabul ederse, o zaman akl tarafından anlama ihtimâli bulunmayan ve yalanlanan, imkânsız olduğuna hükmedilen birtakım husûsî hakikatlerin bulunduğunu isbât etmiş olur.

Meselâ bir dank, yani yarım gram afyon, öldürücü bir zehrdir. Çünkü aşırı derecede soğutucu özelliği olduğundan, damarda kanı dondurur. Tabî'at ilmine sâhib olduğunu iddia eden birisi, birleşik cisimler, soğukluğu, su ve toprak unsûruyla kazanır zan eder. Çünkü dört unsûrdan soğuk olanı, su ve topraktır. Ama şu bir gerçektir ki, yüzlerce litre toprak ve su bir araya gelse insan vücûdunu soğutmada yarım gram afyonun soğutduğu derecede soğutmaz. Bu husûsda tecribesi bulunmayan bir tabî'atçıya bahsedilse, imkânsız olduğunu söyler. Delîl olarak da afyon bitkisinde havâ ve ateş unsûrlarının da bulunduğunu, bu unsûrların onun soğutucu özelliğini arttırmayacağını söyler. Eğer afyonun sadece su ve topraktan meydana geldiğini kabul etsek, bu derece aşırı soğukluk ortaya çıkmaz. Hâlbuki hava ve ateş gibi iki sıcak unsûrun eklenmesiyle, kesinlikle bu kadar soğukluk olmaması îcâb eder der. Bu akîl bir delîldir.

Felsefecilerin tabî'at ve ilâhiyât konularında kesin delîl olarak kabul ettikleri şeylerin çoğu bu türdendir. Çünkü onlar, varlıkları gördükleri ve anladıklarına göre değerlendirirler. Gördüklerine ve anladıklarına uymayan hâdiselerin imkânsız olduğuna hükmederler. Sâdık rüyalar herkesce kabul edilmemiş olsaydı, bir kimse çıkıp, duyu organlarım sâkinleştiği, durgun olduğu zaman (uykuda, rüyada) gaybdan haberdâr olurum, diye söylese, hakikatleri aklarıyla ölçmeye alışmış olanlar, o kimsenin sözlerini inkâr ederlerdi.

Felsefecilerden birine şöyle söylenirse: Küçük bir dâne bir şehre atılınca, şehrin tamamını yok etsin. Sonra da kendi kendini yok etsin. Böyle bir şey mümkün mi? Felsefeci, böyle bir şey imkânsızdır, bu gibi şeyler hurâfedir, der. Hâlbuki söylediğimiz şey ateşin durumudur. Ateş, hem başka şeyleri, hem de kendini yakar yok eder. Ateşi görmeyen kimse, bunu inkâr eder. Âhirete âit şeylerin çoğu, buna benzer.

O tabî'atçıya deriz ki, afyonda soğutma bakımından öyle bir özellik vardır ki, o özellik tabî'at ilmiyle ölçülmez. Akla uygun hâllere kıyâs olunamıyor demek mecbûriyyetinde kaldın. O hâlde dînin koymuş olduğu hükmlerde de, kalpleri tedâvî ve tasfiye etmek husûsunda akl yoluyla anlaşılamiyan, ancak nübüvvet gözü ile görülebilen bazı özelliklerin bulunabileceğini neden mümkün görmüyorsun?

Felsefeciler bundan daha acâib bir takım özellikleri kabul edip, kendi kitaplarına yazmışlardır. O özelliklerden biri de doğum sırasında zorluk çeken bir kadına, kolay doğum yapması için tavsiye edilen aşağıdaki şekldir.

Bu şekller, su değmemiş iki bez parçasına çizilip, yazılır. Doğum yapacak kadın bunlara bakar ve ayaklarının altına kor. O zaman çocuk derhâl doğar. **Felsefeciler** bunun mümkün olduğunu kabul etmişler ve "**Acâib-ül-havâs**" kitâbında yazmışlardır. Bu şekil, dokuz hâneli bir şekldir. O hânelere belli rakamlar yazılır. Her sırada bulunan rakamlar enine, boyuna ve çapraz olarak toplanırsa toplam hep onbeş çıkar.

Bunu kabul eden kimsenin akli, sabâh nemâzının farzının iki, öğlenin dört, akşamın üç rek'at olmasının, felsefe gözüyle, aklla anlaşılamiyacak birtakım özelliklerden dolayı olduğunu neden kabul etmiyor? Bunun hikmeti, bu vaktlerin ayrı ayrı olmasındadır. Bu özellikler, ancak nübüvvet nûruyla idrâk olunur. Ne garîbdir ki, bu vaktlerin birbirinden ayrı olmasının astronomi ilmine göre, müneccimlerin ifâdesiyle söylesek, vaktler arasındaki farklılığı anlayacaklardır. Meselâ, güneşin göğün ortasında veyahut doğuş sırasında veyâ batış durumunda olmasına göre tâlih hakkında hükm değişik olmuyor mu? Hatta müneccimler, yıldızların hareketine bakarak, ömrlerin kısa ve uzun olmasını, ecelin nasıl vâki' olacağını tesbît etmiyorlar mı? Hâlbuki, güneşin göğün ortasında olmasıyla, doğmakta veyâ batmakta olması arasında fark yoktur. Bunu tasdîk etmesi, yalancılığını belki yüz defa tecrube ettiği müneccimin ağzından duymuş olmasından dolayıdır. O müneccimi dâimâtasdikden geri dönmez. Hatta müneccim dese ki:

Güneş, göğün ortasında iken falan yıldız onun hizâsına gelse, tâlih de falan burcda olsa, o sırada yeni bir elbise giysen, elbise içinde öldürülürsün. Buna inanır ve şiddetli soğuktan eziyet çekse, müneccimin yalanını da birçok defalar görmüş olsa bile, o denilen zamanda yeni elbise giymez. Akli böyle şeyleri kabul eden, bunların, bazı Peygamberlerin mu'cizesi olarak öğrenilmiş özellikler olduğunu i'tirâf etmeye mecbûr kalan bir kimse, nasıl olur da mu'cizeleri apaçık ve yalan söylediği aslâ işitilmemiş olan sâdik bir Peygamberin sözlerinde, bunlara benzer şeyleri inkâr edebiliyor? Bir felsefeci, nemâz rek'atlerinin sayısında, hacda şeytân taşlamakda çakıl taşlarını atmakta, hac rûknlerinin sayısında ve dinde emredilen ibâdetlerde bu gibi özelliklerin bulunabileceğini inkâr ediyorsa, biz bu özelliklerle, ilâcların ve yıldızların özellikleri arasında aslâ fark göremiyoruz.

Felsefeci, ben yıldızlara ve tıbbâ âit söylenen özelliklerden bir kısmını tecrube etdim. Bazılarını hakîkate uygun buldum ve tasdîk etdim. O özelliklere olmayacak bir şey gözüyle bakmak ve onları red etmek hissi içimden kalkdı. Fekat senin dediklerini tecrube etmedim. Mümkündür desem bile, hakîkat olduğunu nereden bileyim derse, şöyle cevap veririm:

Sadece kendi tecrube ettiklerinle kalma. Tecrube edenlerin anlattıklarını işitdin, onlara uy. Evliyânın sözlerini dinle. Onlar tecrube etdiler. Dînin bildirdiği her şeyde hakkı müşâhede etdiler. Onların yolundan yürü. Sen de onların gördüklerinin bazısını açıkça görerek, idrâk edersin. Şunu da ilâve edeyim ki, her ne kadar bu husûsda

tecriben yoksa da, tasdîk etmek ve uymak lâzım olduğunu aklın kabul etmelidir. Farzedelim ki, bir adam ergenlik çağına ulaşmış, akli başında, fekat henüz tecrube sahibi değil. Bu adam, hastalandı. Tıp ilminde mâhir, çok şefkatli bir babası var. Onun tıpdaki şöhretini akli erdiğinden beri işitiyor. Babası ona bir ilâc hâzırlayıp, bu senin hastalığına iyi gelir, seni bu hastalıktan kurtarır, demiş. O hastanın akli neye hükm etmelidir? İlâc, acı ve fenâ kokulu olsa bile, içmeli mi? Yoksa babasını yalanlayıp, tecrube etmediğim bu ilâcın hastalığını iyileşdireceğini aklım kabul etmiyor mu demelidir? Böyle yaparsa, ona ahmak diyeceğine şüphem yokdur. İşte bunun gibi, ibâdetlerin özelliklerini kabûlde tereddüt edersen, basîret sâhibleri seni de ahmak sayarlar.

Eğer, Peygamberin "[aleyhisselâm](#)" şefkatini ve manevî tedâvî sayılan ibâdetlerin özelliklerine vâkif olduğunu nasıl bileyim der isen, derim ki: Babanın şefkatini nasıl bildin? Bu maddî olarak hissedilen birşeydeğildir. Fekat babanın hâllerini ve sana karşı davranışlarını görerek bildin. Bu hâl ve hareketler, sende zarûrî bir bilgi meydana getirdi. Bunda aslâ şüphem yokdur. Bir kimse, Resûlullahın "[sallallahü aleyhi ve sellem](#)" sözlerine, kitaplarda bildirildiği üzere, insanlara doğru yolu nasıl gösterdiğine, gâyet yumuşaklıkla, nezâket ve iyilikle onların ahlâkını güzelleştirmeye, dargın kimselerin aralarını bulmağa, dünya ve âhîret se'âdetine kavuşduracak şeylere da'vet etmek husûsundaki yüksek gayretine bakarsa, o yüce Peygamberin "[sallallahü aleyhi ve sellem](#)" ümmetine karşı şefkatinin, bir babanın çocuğuna olan şefkatinden kat kat fazla olduğunu kesin bir şekilde görüp ve anlar.

Yine Resûlullahın "[sallallahü aleyhi ve sellem](#)" açıkca görülen nâdir hâllerine ve Kur'ân-ı kerîmde Onun lisanıyla haber verilen ve hadîs-i şeriflerinde âhîr zamanda zuhûr edecei bildirilen gayba âit şeylerin bildirdiği gibi çıktığına bakarsa, kesin olarak anlar ki, O, aklın ötesinde bulunan bir duruma ulaşmıştır. Onda manevî bir göz açılmıştır ki, onunla ancak Allahü teâlâyâ kavuşmuş kimselerin idrâk edebileceği gaybı ve aklın eremeyeceği şeyleri görüyor. İşte Peygamberin "[sallallahü aleyhi ve sellem](#)" doğruluğunu tasdîk eden zarûrî ilme kavuşmanın yolu budur. Tecrube et, Kur'ân-ı kerîmin âyetlerini iyi düşün. Hadîs-i şerifleri iyi mütâlâa et, incele, bunu açık olarak anlarsın, görmüş gibi inanırsın. Bu kadar söz, [felsefecileri](#) yola getirmek için kâfîdir. Bu zamanda buna çok ihtiyâc olduğu için anlatdık.

Îmânı zayıflatan dördüncü sebebe gelince, bu âlimlerin ilmleriyle amel etmemeleri, kötü hâlleri sebebiyle halkın tesir altında kalıp, îmânlarına za'âf gelmiş olmasıdır.

Bu hastalık ise üç dürlü tedâvî edilir.

Birinci tedâvî şekli: Halka şöyle demelisin. Harâm yidiğini iddia etdiğin âlimin, harâmın harâm olduğunu bilmesi, senin, içkinin, fâizin hatta gîbetin, yalanın, kovuculuğun harâm kılınışını bilmen gibidir. Sen bunların harâm olduğunu bildiğin hâlde işlersin. Bunları yapman harâm olduğuna inanmamandan dolayı değil, nefsinin hevâsına, arzûlarına uyduğundan dolayıdır. İşte âlimin nefsinin arzûları da senin arzûların gibidir. Onu da nefsi mağlûb etmiştir. Onun senden farkı, birçok mes'eleyle

bilmesi, ilm sahibi olmasıdır. Onu, işlediği günâhlardan dolayı, daha fazla tenkid etmek uygun düşmez. Tıbbı inanan pekçok kimse vardır ki, tabip kendisine yasakladığı hâlde, meyve yimekten vesoğuksu içmekten kendisini alamaz. O kimsenin bu davranışı, tıp ilmine inanmadığından değildir. İşte, âlimlerin hatâları da böyle telakkî edilmelidir.

İkinci tedâvî şekli: Câhil kimselere şöyle demelidir: Âlim, ilminin âhirette kendisine şefâ'atçı olacağını kabul ediyor. Zan ediyor ki, ilmi onu kurtaracaktır. Bu sebeple ilmine güvenip, amellerde gevşek davranıyor. Belki de ilmi aleyhine bir delîl olacaktır. Fekat o lehine olacağına güveniyor. Bu da mümkündür. O, ilmine güveniyor, ameli terk ediyor. Ya sen ey câhil, ona bakıp, ameli terk edersen, ilmin de olmadığına göre, kötü amelin sebebiyle helâk olursun. Sana şefâ'at edecek bir şeyin de yoktur.

Üçüncü tedâvî şekli: En doğru tedâvî şekli budur. Hakîkî âlim ancak yanılarak günâh işler. Günâh işlemekte aslâ ısrâr etmez. Hakîkî ilm, günâhın öldürücü zehr olduğunu, âhiretin dünyadan iyi olduğunu bildirir. Bunu bilen bir kimse, iyiliği bırakıp, kötülüğeyönelmez. İlmin bu meziyyeti insanların çoğunun meşgûl olduğu çeşidli ilmlerle elde edilmez. Bunun için, o tip ilmler, sahibini günâh işlemekte cüretkâr olmaya sürekliler. Fekat hakîkî ilm ise, sahibinde Allah korkusunu uyandırır ve arttırır. Bu korku onunla günâh arasında perde olur. Ancak, yanılarak günâh olan bazı hareketlerde bulunabilir. İnsanlar bu gibi hatâlardan kurtulamaz. Bu hâl, îmânın zaifliğini göstermez. Mü'min böyle hatâlara düşebilir. Fekat tevbe eder ve günâh işlemekte ısrâr etmez.

Felsefecilerin ve ta'lîmiyecilerin yollarının kötülüğü ve zararları ve onlara karşı çıkarken usûlsüzlük yapanların zararları hakkında bildirmek istediklerim bu kadardır.

Allahü teâlâdan dileğimiz, bizi seçtiği hakka ve hidâyete erdirdiği kullarından eylesin. Hiç unutmamak üzere zikrini kalbimize yerleştiresin. Nefsinin şerrinden koruduğu, yalnız kendisine ibâdet eden, hâs ve ihlâslı kullarından eylesin!

SON